

eISSN 2413-9009

TRAEKTORIÂ NAUKI

International Electronic Scientific Journal

Vol. 3, No 5, 2017

CAB Abstract

CEEOL

CEJSH

Dialnet

DOAJ

East View's Universal Database

Index Copernicus

RePEc

Russian Science Citation Index

CNKI Scholar

Ulrich's Periodical Directory

pathofscience.org

TRAEKTORIÂ NAUKI = PATH OF SCIENCE**Vol. 3****No 5(22)****2017**

Founded in August 2015. Publishing monthly.

Publisher

Altezero, s.r.o. & Dialog
 1129/6, Wurmova, Košice, 04023, Slovak Republik
 Ph.: (421) 905-38-36-97.

Founders:

Altezero, s.r.o., 1129/6, Wurmova, Košice, 04023, Slovak Republik
 Publishing Center "Dialog", 85/20 Traktorobudivnikiv st., Kharkiv, 61123, Ukraine

The journal is abstracted in the following international databases: AGORA, AiritiLibrary, Baidu Scholar, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), CAB Abstract, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Index Copernicus (ICV 2015 = 62.65), Google Scholar, J-Gate, OpenAIRE, Polska Bibliografia Naukowa, ResearchBib, Russian Science Citation Index, ScienceOpen, The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), Türk Eğitim İndeksi, Ulrichsweb Global Serials Directory, WordCat.

Editor in Chief:

Kataev A., PhD (Economics), Ass. Prof.

Editorial Board:

Aksenova E., PhD (Techniques), Ass. Prof.
 Ananchenko K., PhD (Physical Education and Sport), Ass. Prof.
 Bobro N., PhD (Sociology), Ass. Prof.
 Bolotnaya O., PhD (Economics), Ass. Prof.
 Holoborodko K., Doctor of Science (Language), Prof.
 Golubov A., PhD (Law), Ass. Prof.
 Zaytseva M., Doctor of Science (Arts), Prof.
 Zelenskaya L., Doctor of Science (Education), Prof.
 Kolos N., Doctor of Science (Chemistry), Prof.
 Komir L., PhD (Economics), Ass. Prof.
 Malenko E., Doctor of Science (Language), Prof.
 Oberemok S., PhD (Economics), Ass. Prof.
 Palchyk O., PhD (Agricultural Science), Ass. Prof.
 Panfilova A., Doctor of Science (Pharmacy), Prof.
 Podrigalo L., Doctor of Science (Medicine), Prof.
 Rogovoy A., PhD (Economics), Ass. Prof.
 Treskunova L., PhD (Economics), Ass. Prof.
 Horoshev A., PhD (History), Ass. Prof.
 Shatrovskiy A., PhD (Biology), Ass. Prof.

Editorial office 1:

1129/6, Wurmova, Košice, 04023, Slovak Republik

Editorial office 2:

85/20 Traktorobudivnikiv st., 61123, Kharkiv, Ukraine
 E-mail: editor@pathofscience.org. Site: <http://pathofscience.org>

The journal is an international open-access, peer-reviewed electronic journal created to fully and promptly meet the information needs of the society in the knowledge gained in the course of research and development, research and design, design and technology and production activities of scientists and experts.

The journal publishes original research papers, review articles and short communications papers in the fields of Social, Technical, Natural sciences and Humanities. The scope of problems of articles is not limited.

Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be barred by the authors. The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in the articles published.

TABLE OF CONTENTS

SECTION "PSYCHOLOGY"

Tetiana Danylova, Alika Saikovskaya

- Діагностика і лікування психічних розладів у контексті дихотомії «природа – виховання» 1.1
[Diagnosis and Treatment of Mental Disorders in the Context of "Nature – Nurture" Dichotomy]
(Language – Ukrainian)

SECTION "ECONOMICS"

Muhammad Umar Bello, David Martin, Rozila Kasim, Muhammad Abubakar, Muhammad Akilu Umar

- An Examination of Relationship between Quality Municipal Services and Citizen Satisfaction in
Malaysian Local Council, Batu Pahat in Perspective 2.1
(Language – English)

SECTION "HISTORY"

Lesya Goncharenko, Alina Kaliman

- Східна Грузія в міжнародних відносинах Російської імперії у 1801–1806 рр. 3.1
[Eastern Georgia in the International Relations of the Russian Empire in 1801-1806]
(Language – Ukrainian)

SECTION "PHARMACY"

Natalia Malinina, Olena Yevtushenko

- Порядок обігу дієтичних добавок, які вміщують у своєму складі харчові добавки, на
фармацевтичному ринку України 4.1
[The Order of Circulation of Dietary Supplements that Contain Food Additives on Ukrainian
Pharmaceutical Market]
(Language – Ukrainian)

SECTION "ARTS"

Alexander Opanasiuk

- Романтична та інтенціональна форми мистецтва: метаісторичний зріз, культурна
ідентифікація 4.1
[The Romantic and the Intentional Forms of Art: Meta-historical Cut, Cultural Identification]
(Language – Ukrainian)

Діагностика і лікування психічних розладів у контексті дихотомії «природа – виховання»

Diagnosis and Treatment of Mental Disorders in the Context of “Nature – Nurture” Dichotomy

Тетяна Данилова¹, Аліка Сайковська¹
Tetiana Danylova, Alik Saikovskaya

¹ *National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*
15 Heroiv Oborony Street, Kyiv, 03041, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.22-1](https://doi.org/10.22178/pos.22-1)

LCC Subject Category: [BF180-198.7](#)

Received 18.04.2017
Accepted 10.05.2017
Published online 12.05.2017

Corresponding Author:
Tetiana Danylova,
danylova_tv@ukr.net

© 2017 The Authors. This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 License](#)

Анотація. Складна багатогранна сутність людини як біологічного, психологічного, соціального буття привертала до себе увагу дослідників і викликала гарячі дебати протягом багатьох століть. З'ясування феномену людини, її природи і сутності є вкрай необхідним для такої галузі клінічної медицини як психіатрія. Сьогодні існує масштабна проблема діагностування та лікування психічних розладів. Адекватні методи діагностики та лікування в контексті проблеми «природа vs виховання» викликають наукові суперечки, що точаться між спеціалістами у відповідних галузях. У статті зроблено спробу проаналізувати різні підходи до психічних розладів, а також специфічних і неспецифічних методів лікування.

Ключові слова: психічне здоров'я; психічний розлад; природа виховання; діагностика і лікування психічних розладів; специфічні та неспецифічні методи лікування.

Abstract. The complex multifaceted essence of human as a biological, psychological, social being has attracted the attention of researchers and has caused hot debates during centuries. The deep understanding of the phenomenon of human being, his/her nature and essence is critical for the field of clinical medicine such as psychiatry. Nowadays, diagnosis and treatment of mental disorders are the acute problems. Appropriate methods of diagnosis and treatment in the context of “nature vs nurture” dichotomy cause scientific disputes between experts in the relevant fields. The paper attempts to analyze different approaches to mental disorders, as well as specific and non-specific treatment.

Keywords: mental health; mental disorder; nature nurture; diagnosis and treatment of mental disorders; specific and non-specific treatment.

Вступ

Складна багатогранна сутність людини як біологічного, психологічного, соціального буття привертала до себе увагу дослідників і викликала гарячі дебати протягом багатьох століть: філософи, психологи, релігійні вчителі, біологи, антропологи, фізіологи, історики намагалися розгадати тайну людини.

Запропонований професором клінічної психології Ліверпульського університету П. Кіндерманом курс «Психологія і психічне здоров'я: поза межами природи і виховання», аналізуючи поняття психічного здоров'я, мотивує нас по-іншому поглянути на проблему «природа vs виховання». Викладачі курсу представляють різні точки зору і різні, іноді

суперечливі, способи вирішення проблеми. Дж. Квін підтримує підхід Е. Кендела до психіатрії, «який є похідним від сучасних біологічних поглядів на співвідношення розуму і мозку» [9]. Як наголошує сам Е. Кендел, «Біологічна структура... важлива не тільки концептуально; вона є важливою і в практичній площині» [9].

Дж. Рід рішуче захищає ідею, згідно з якою соціальний, екологічний вимір людини виходить на перший план при поясненні відмінностей між людьми [13]. Маніфест П. Брекен і його колег є суттєвим внеском в цю дискусію: «Хоча проблеми психічного здоров'я, безсумнівно, мають біологічний вимір, за самою своєю природою вони виходять за межі мозку і взаємодіють з соціальними, культурними і психологічними вимірами. Їх не завжди можна зрозуміти у межах епістемології біомедицини. Психічне життя людей дискурсивне за своєю природою» [2]. П. Брекен і його колеги стверджують, що ми повинні зосередитися на соціальних і екологічних чинниках, досліджувати цінності, відносини, політику і етику, ввести більше соціальних і гуманітарних наук у навчальні програми психіатрів [2].

Згадуючи біопсихосоціальну модель Г. Енгеля, П. Кіндерман підкреслює, що на практиці ця модель «була інтерпретована як така, що резервує домінуюче становище для медико-біологічних підходів – соціальні та психологічні чинники визнаються, але, тим не менше, вважаються лише модераторами прямої причинно-наслідкового ролі біологічних процесів» [10]. Психологічна модель П. Кіндермана передбачає, що психічні розлади характеризуються порушенням психологічних процесів. Біологічні, соціальні і опосередковані чинники, взаємодіючи один з одним, впливають на наші психологічні процеси, що може призвести до психічних розладів.

Хоча ці підходи можна розглядати як суперечливі у вирішенні питань «Хто ми?», «Що нами рухає?», насправді висвітлюють різні грані такого складного феномену як людина.

Існує декілька моделей трактування природи людини. Натуралістична версія базується в першу чергу на визнанні пріоритету біологічної природи людини. У різні часи природу людини зводили до тіла, пристрастей, потягів, інстинктів. У граничному випадку цей підхід призводить до ототожнення біології вищих тварин і біології людини: глибинні мо-

тиви людської поведінки зведено до досвідомого і докультурного начала в людині [15].

Соціологізаторська версія природи людини ґрунтується на визнанні спільних соціальних властивостей, установок, притаманних усім індивідам. Згідно з логікою цього підходу, сутність людини не може бути виведена з біології людини. Отже, особливості людини як соціокультурної істоти являють собою інтеріоризовані суспільні відносини. Ця модель природи людини розриває філогенетичну спадкоємність тваринного світу і людини, оскільки вважається, що соціалізації піддалися всі сторони біології людини [15].

Теорія генно-культурної коеволюції і біокультурна антропологія стверджують, що людина органічно вплетена як у світ природи, так і у світ культури. Людська природа формується як результат історичної еволюції в синтезі з певними вродженими біологічними структурами та функціями, притаманними людині [16]. У межах цієї парадигми людина знаходиться на перетині світу природи і світу культури, входячи своїм буттям у кожен з них. Дана межа не розділяє, а, навпаки, об'єднує людину в самій собі, у своїй споконвічно людській сутності [5, 6].

Результати дослідження

З'ясування феномену людини, її природи і сутності є вкрай необхідним для такої галузі клінічної медицини як психіатрія. Як відомо, повноцінне функціонування організму як системи, комфортне забезпечення життя, а також можливість відчувати соціальний спокій більшою частиною залежать від нашого здоров'я. Зокрема не тільки фізичного, а й психічного, психоневрологічного та психосоматичного. Усі наші фізичні дії безпосередньо пов'язані з ЦНС. Н. А. Бернштейн практичними дослідженнями аргументував позицію неможливості будь-якого фізичної дії без участі психіки [1].

Сьогодні існує масштабна проблема діагностування та лікування психічних розладів. Зокрема, й тому що, особливо в Україні, люди найчастіше не звертаються до спеціалістів. Отже, проведення повноцінного дослідження психічних станів людини стає неможливим. В останні роки спостерігається збільшення випадків захворювань. Так, якщо у 2009 році кількість розладів психіки та поведінки становила 232,4 на 100 тис., то вже в 2015 – 319 на

100 тис. У структурі таких розладів переважають непсихотичні розлади (у тому числі й депресії) – їх виявлено у майже півмільйона українців; психотичні – у понад 260 тис. осіб; невротичні розлади, пов'язані зі стресом, – у майже 130 тис. осіб дорослого населення країни [7, 11]. І це стосується не лише України, а й світу в цілому, адже, за даними ВООЗ, більш ніж 450 млн. людей страждають на психічні та психоневрологічні розлади, і навіть ці цифри не можуть бути точними, оскільки дослідження проводилося серед населення віком 18-45 років. Проблему становить також і те, що МКХ-10 (Міжнародна Класифікація Хвороб) не включає до розладів психіки та поведінки випадки суїциду, які можуть бути пов'язані з вищезгаданими проблемами та порушеннями і часто є наслідком відсутності лікування. Психоневрологічні розлади визнано третьою за поширеністю причиною скорочення терміну життя (після серцево-судинних захворювань та злоякісних новоутворень) [7].

Стан свідомості людини може варіювати: від повністю ясного до суцільно несвідомого [14]. Оскільки часто людина не в змозі впоратися з проблемою, що виникла, самостійно, важливим аспектом подальшого збереження не тільки здоров'я, а й соціального комфорту і захищеності, є своєчасна і компетентна допомога: діагностика та лікування. Саме цей аспект (а не доцільність лікування) і викликає наукові суперечки, що точаться між спеціалістами у відповідних галузях: це питання методів, які необхідно застосовувати у тих чи інших випадках.

Британський Журнал Психіатрії [3] наголошує, що сьогодні гострою є проблема спрощення методів лікування. Ця ситуація спровокована як державою, так і самими психіатрами, і не йде на користь пацієнтам. Саме тому Н. Креддок і його однодумці вважають найдієвішим та найкомпетентнішим методом лікування повноцінне медичне обстеження, яке охоплює не лише психологічні тестування, а й перевірку всіх систем організму з метою виключення причин наявності захворювання, окрім як дійсно психологічних, оскільки частішають випадки звернень до психіатрів людей, чиї відхилення мають інший характер, який пацієнти плутають через необізнаність у питанні. Саме тому лікарі вважають доцільним, за необхідності, проводити консультації зі спеціалістами суміжних спеціальностей.

Протилежний погляд полягає у необхідності надання неспецифічної психологічної допомоги, соціальної терапії. Цей підхід базується на тому, що лікування за допомогою медичних препаратів не завжди є ефективним. Апологети цього підходу дотримуються думки, що основою лікування мають бути психологічна, соціальна та культурна складові [2]. Однак прихильники такої думки не враховують суттєвих факторів: наприклад, за наявності деяких захворювань лікування препаратами, інколи дуже сильнодіючими, має вирішальну роль. Важливим є також той факт, що деякі психічні відхилення можуть бути викликані інфекційними захворюваннями, що впливають на головний мозок та викликають патологічні зміни [12]. Отже, паралельне дослідження неврологічного і загальносоматичного стану пацієнта є необхідним, аби вирізнити такі ураження. За наявності неврологічних патологій неспецифічне лікування неможливе.

Варто зауважити, що психологічний і соціальний підходи відіграють важливу роль у визначенні наявності психотичних та непсихотичних розладів, проте пацієнт має право очікувати на врахування також всіх біологічних факторів. Психіка – індивідуальне відображення реальності, отже лікар має бути не тільки висококваліфікованим у питанні діагностики та лікування. Сучасний лікар повинен сприймати особливості світогляду пацієнта не як хворобу, а як одну з багатьох точок зору. За словами Н. Креддока та його колег [3], до практичної медицини мають бути допущені лише найуспішніші та найзацікавленіші у позитивних результатах.

Оскільки свідомість – одна з форм відтворення об'єктивної реальності, вона включає в себе: здатність ізолювати себе як індивідуума від навколишньої дійсності та собі подібних; індивідуалізацію пізнання; адекватне відображення реальності [1].

Інколи робота цих факторів або одного з них порушується. Це може бути зумовлено різними причинами, зокрема і серйозними розладами. Розглянемо захворювання, яке вимагає використання обох способів лікування: соціально-психологічного та психофармакологічного.

Біполярний афективний розлад (БАР) – ендогенний психічний розлад, виражений у афективних станах манії (гіпоманії) та депресії або змішаних станах, коли спостерігається швид-

ка зміна фаз. Можуть також спостерігатися як слухові, так і зорові галюцинації. Часто люди, у яких діагностують БАР, мають супутні розлади (тривожні розлади, уніполярна депресія тощо).

Проте складність становить діагностування даного захворювання, оскільки неврологічних або фізіологічних відхилень не спостерігається. Факт наявності визначають за симптоматикою, історією хвороби та, якщо це є можливим, сімейною історією. Формально для діагностики БАР має відбутися мінімум два епізоди, один із яких маніакальний, гіпоманіакальний або змішаний. Але лікар бере до уваги набагато ширший діапазон факторів і приймає рішення за їх сукупністю. Більше того, варто враховувати і диференційну діагностику, адже маніакальна фаза може бути наслідком прийому психотропних препаратів, психотравмуючих факторів тощо, а депресивна – одним із симптомів іншого захворювання, наприклад, великого депресивного розладу. Таким чином, для діагностики необхідний довгий та кропіткий процес вивчення поведінки та типу особистості пацієнта, фаз, оточуючого середовища, спадковості тощо [4].

При цьому варто відмітити, що порушення функцій щитовидної залози також може викликати маніакальні та депресивні фази, отже, необхідно обстеження задля виключення соматичного фактору. Але й у хворих на БАР часто спостерігається порушення цієї функції – таким пацієнтам варто знаходитися під постійним наглядом лікаря [4]. Проблема неправильного діагнозу є дуже серйозною серед пацієнтів із БАР. Зокрема, треба відрізняти БАР від інших типів афективних психозів, а також розрізняти види БАР I та БАР II [8].

Не менш складним є і лікування, адже БАР – хронічне захворювання, що вимагає лікування протягом довгого терміну (інколи роками). Деякі препарати призначають для зняття епізодів манії або депресії (так звані «стабілізатори настрою»). Деякі пацієнти приймають до 6 різних препаратів разом. Це викликає складність у відстеженні дії препара-

тів на організм. Неспецифічне лікування полягає у допомозі пацієнтам:

- прийняти сам факт розладу, адже одним із симптомів є впевненість у відсутності будь-яких відхилень;
- впоратися зі стресовими ситуаціями;
- навчитися контролювати фази;
- прийняти факти повторення епізодів;
- відновити функціональні здатності після епізодів перепадів настрою тощо[4].

Таким чином, на прикладі біполярного афективного розладу можна побачити, що один метод лікування не є дієвим без іншого.

Висновки

З плином часу психіатрія набула більшого значення у медичній практиці, аніж десятиліття тому, проте, як і будь-яка наука, вона продовжує розвиватися і нерідко стає об'єктом суперечок. Подібними спірними моментами є і питання використання медичних засобів, методів діагностики та лікування, дефініцій та симптомів у класифікації захворювань.

Охоплюючи проблематику методів лікування, можна наводити аргументи на підтримку як специфічного, так і неспецифічного лікування. Проте, говорячи про неспецифічні методи, варто зазначити деякі важливі пункти [2]:

- специфіку окремих розладів, які в процесі лікування вимагають не лише соціальної, але й фармакологічної кваліфікації;
- неможливість не лише вилікувати, а навіть діагностувати деякі захворювання без дослідження загальносоматичних станів;
- бажання пацієнта та його сподівання від лікування.

Варіацій методів лікування є багато, але найчастіше лікування потребує об'єднання як специфічних, так і неспецифічних методів, або ж використання окремих складових цих методів одночасно.

Список використаних джерел / References

1. Bernshteyn, N. A. (1966). *Ocherki po fiziologii dvizheniy i fiziologii aktivnosti* [Essay on physiology of movements and physiology of activity]. Moscow: Meditsina (in Russian)
[Бернштейн, Н. А. (1966). Очерки по физиологии движений и физиологии активности. Москва: Медицина].

2. Bracken, P., Thomas, P., Timimi, S., ... Yeomans, D. (2012). Psychiatry beyond the current paradigm. *The British Journal of Psychiatry*, 201(6), 430–434. doi: [10.1192/bjp.bp.112.109447](https://doi.org/10.1192/bjp.bp.112.109447)
3. Craddock, N., Antebi, D., Attenburrow, M.-J. ... Zammit, S. (2008). Wake-up call for British psychiatry. *The British Journal of Psychiatry*, 193(1), 6–9. doi: [10.1192/bjp.bp.108.053561](https://doi.org/10.1192/bjp.bp.108.053561)
4. Cuomo, A. & Hogan, M. (2008). *Bipolyarnoe rasstroystvo*. [Bipolar disorder]. New York: New York State Office of Mental Health. Retrieved from <https://www.omh.ny.gov/omhweb/russian/booklets/bipolar.html> (in Russian)
[Куомо, Э., & Хоган, М. (2008). *Биполярное расстройство*. Нью-Йорк: Отдел охраны психического здоровья штата Нью-Йорк. URL: <https://www.omh.ny.gov/omhweb/russian/booklets/bipolar.html>].
5. Danylova, T. (2014). *Eastern Spiritual Traditions through the Lens of Modern Scientific Worldview. Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 5, 95–102.
6. Danylova, T. (2014). *The World without Fear and Illusions: Meditation as a Means of Overcoming Binary oppositions of Culture. International Researchers*, 3(2), 79–82.
7. Dudnik, S. (2016, May 13). Zamknute kolo psykichnoho zdorov"ya ukrayintsiv [The vicious circle of mental health of Ukrainians]. *Vashe zdorov"ya*. Retrieved from: <http://www.vz.kiev.ua/zamknute-kolo-psyhichnogo-zdorov-ya-ukrayintsiv> (in Ukrainian)
[Дуднік, С. (2016, Травень 13). Замкнуте коло психічного здоров'я українців. *Ваше здоров'я*. URL: <http://www.vz.kiev.ua/zamknute-kolo-psyhichnogo-zdorov-ya-ukrayintsiv>].
8. Haustova, E. A., Bezsheyko, V. G. & Romaniv, A. P. (2012). Sovremennyye aspekty diagnostiki i lecheniya bipolyarnoy depressii [Modern aspects of diagnosis and treatment of bipolar depression]. *NeuroNews*, 1(36). Retrieved from <http://neuronews.com.ua/ru/issue-article-585/Sovremennye-aspekty-diagnostiki-i-lecheniya-bipolyarnoy-depressii> (in Russian)
[Хаустова, Е. А., Безшейко, В. Г. & Романив, А. П. (2012). Современные аспекты диагностики и лечения биполярной депрессии. *НейроNews*, 1(36). URL: <http://neuronews.com.ua/ru/issue-article-585/Sovremennye-aspekty-diagnostiki-i-lecheniya-bipolyarnoy-depressii>].
9. Kandel, E. (1998). A New Intellectual Framework for Psychiatry. *The American Journal of Psychiatry*, 155(4), 457–469. doi: [10.1176/ajp.155.4.457](https://doi.org/10.1176/ajp.155.4.457)
10. Kinderman, P. (2005). A Psychological Model of Mental Disorder. *Harvard Review of Psychiatry*, 13(4), 206–217. doi: [10.1080/10673220500243349](https://doi.org/10.1080/10673220500243349)
11. Maruta, N. O. (2010). Stan psykichnoho zdorov"ya naselennya ta psykhiatrychnoyi dopomohy v Ukraini (2010). [Mental health and psychiatric care in Ukraine]. *NeuroNews*, 5(24). Retrieved from <http://neuronews.com.ua/page/stan-psyhichnogo-zdorov-ya-naselennya-ta-psyhiatrichnoyi-dopomogi-v-ukrayini> (in Ukrainian)
[Марута, Н. О. (2015). Стан психічного здоров'я населення та психіатричної допомоги в Україні. *НейроNews*, 5(24). URL: <http://neuronews.com.ua/page/stan-psyhichnogo-zdorov-ya-naselennya-ta-psyhiatrichnoyi-dopomogi-v-ukrayini>].
12. Psihicheskie rasstroystva i rasstroystva povedeniya [Mental and behavioral disorders]. (2017). Retrieved from: <http://www.medicalj.ru/diseases/psychiatrics> (in Russian)
[Психические расстройства и расстройства поведения. (2017). URL: <http://www.medicalj.ru/diseases/psychiatrics>].
13. Read, J. (2005). *The bio-bio-bio model of madness. The Psychologist*, 18, 596–597.
14. Rozlady svidomosti [Disorders of consciousness]. (2017). Retrieved from: <http://www.eurolab.ua/encyclopediaua/mental-diseases-ua/42274> (in Ukrainian)
[Розлади свідомості. (2017). URL: <http://www.eurolab.ua/encyclopediaua/mental-diseases-ua/42274>].
15. Salata, G. (2012). Human Nature in the Problem Field of Cultural Anthropology. *Ural Research Bulletin*, 1, 17–23.
16. Salata, H. V. (2015). *Lyudyna yak yednist' pryrodnoho i kul'turnoho v konteksti transformatsiyi suchasnoyi osvity* [A human as the unity of natural and cultural in the context of transformation of modern education]. *Young Scientist*, 10(25), 223–226 (in Ukrainian)
[Салата, Г. В. (2015). Людина як єдність природного і культурного в контексті трансформації сучасної освіти. *Молодий вчений*, 10(25), 223–226].

An Examination of Relationship between Quality Municipal Services and Citizen Satisfaction in Malaysian Local Council, Batu Pahat in Perspective

Muhammad Umar Bello^{1,2}, David Martin¹, Rozila Kasim¹, Muhammad Abubakar³,
Muhammad Akilu Umar³

¹ *Universiti Tun Hussein Onn Malaysia*

101 Parit Raja, Batu Pahat, Johor, 86400, Malaysia

² *Abubakar Tafawa Balewa University*

Tawafa Belewa Way, P. M. B. 0248, Bauchi, 740272, Nigeria

³ *Abubakar Tatari Ali Polytechnic*

Ahmadu Bello Way, Bauchi, 740272, Nigeria

DOI: [10.22178/pos.22-2](https://doi.org/10.22178/pos.22-2)

JEL Classification: [H75](#), [I38](#)

Received 16.04.2017

Accepted 10.05.2017

Published online 12.05.2017

Corresponding Author:
Muhammad Umar Bello,
mubello78@gmail.com

© 2017 The Authors. This
article is licensed under a
[Creative Commons](#)
[Attribution 4.0 License](#)

Abstract. This study examines the relationships that exist between quality municipal service and citizen satisfaction. This paper is, therefore, an examination of Relationship between quality Municipal Service and citizen satisfaction in Batu Pahat, Malaysia. It argues that the constitutional mandate of local council in terms of “function performance” has not been translated into reality in many occasions. Hypothesis was postulated for the study. The methodology adopted is quantitative in nature, 100 questionnaires were administered and 89 were retrieved. Systematic random sampling technic was used to retrieve the respondents’ responses. This study applies SPSS statistical tests and AMOS version 23 and Structural Equation Modeling (SEM) software was used for further analysis. The relationship between these two constructs was then evaluated. The findings in this paper are that quality municipal services have direct effect on citizen satisfaction. The paper shows that, on average quality municipal service enhanced citizen satisfaction. The paper has developed valid and reliable constructs that can be used to measure the effect of quality municipal services on citizen satisfaction with municipal council service delivery. Thus, the paper concludes and recommends that municipal council must attempt to overcome the challenges that have by-passed their performance. The study recommends that there is needs for local municipal to strategies to makes the local council more robust for enhancing the lives of inhabitants and to foster good relationship between the management and local people in the study area. The study also gives recommendation to municipal council to strategies on other factors to enhance citizen welfare.

Keywords: government; municipal services; local community and citizen satisfaction.

Introduction

Local government are perceived as cornerstone for general community development [4]. The importance of local government cannot be over emphasized it will stem from increasing role in local development and sustainable services. Local governments are the lower level of government

in Malaysia. They are mandated with providing municipal service for local communities. However, successful local government has been identified as essential to meet the sustainable development goals, which implies a stronger role of local authorities and municipalities in local development [9] and [5].

However, low level of municipal services are detriment to healthy and inadequate citizen satisfaction, Malaysia as a country of different and multifaceted culture and norms, their local government has been through a rapid developmental and infrastructural changes in relations to technological advancement [3, 6], yet citizen satisfaction at the local government need to be improved [3]. The effectiveness of municipal services in various local government and councils were ascertained through the local community expression of satisfaction [6]. Citizen satisfactions rely solely on the commitment of the local government. There is connection between municipal service delivery and citizen satisfaction. Therefore, citizen satisfaction and municipal services are key element of local government functionality.

The purpose of this paper is to examine the relationship between quality municipal service delivery and citizen's satisfaction in Malaysian municipal council. This research is important in line with the obvious cross-cultural and awareness differences between citizen satisfaction and municipal service delivery.

Municipal council in Malaysia. The municipal council are accountable in providing public goods and services to every group of people that live within their localities. The greatest contribution provides by the local government is by performing efficient and effective service delivery, predominantly to those who currently have little access or even no access to these services. Therefore, the local authorities in Malaysia power expanded with a complete set of functions and responsibilities within the Local Government Act of 1976. The Local Government Act 1976 (Act 171) empowered the right to embark on varies of tasks and have also merged frameworks for local authorities. The planning powers of local authorities stipulated in the allied Town and Country Planning Act 1976. The Act stated that the local authority shall be the local planning authority for their area, thus, allowing the local authorities to control the developmental functions of urban management and play a more dynamic role in the national development [6]. The functions of local authorities in Malaysia cover on mandatory functions such as the licensing authority, authority for waste and refuse collection and disposal, street lighting and activities pertaining to public health and also discretionary functions that include all development functions such as providing amenities and recreational parks. The major

functions of Malaysian local authorities can be summarized as conservational, public, social and developmental [6].

Hypothesis of the study. The study postulates that quality municipal service has direct effects on citizen satisfaction. As shown in the Figure 1.

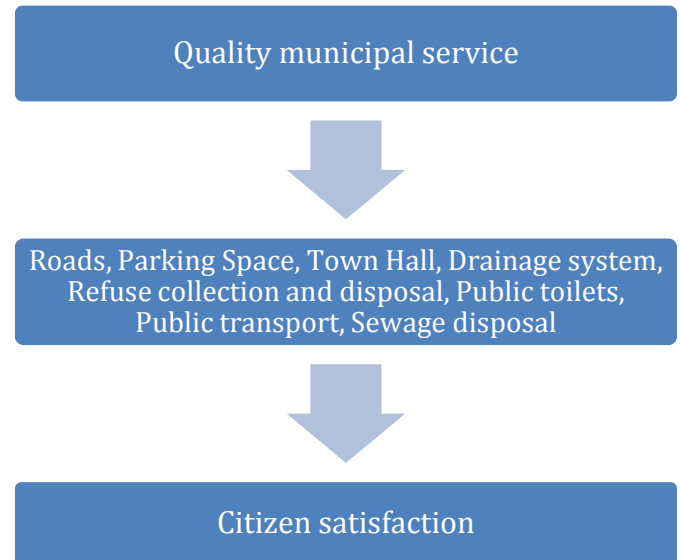

Figure 1 – The relationship between quality municipal service and citizen satisfaction

Materials and Methods

The method adopted in collecting and analyzing data for this study is as presented in Figure 2.

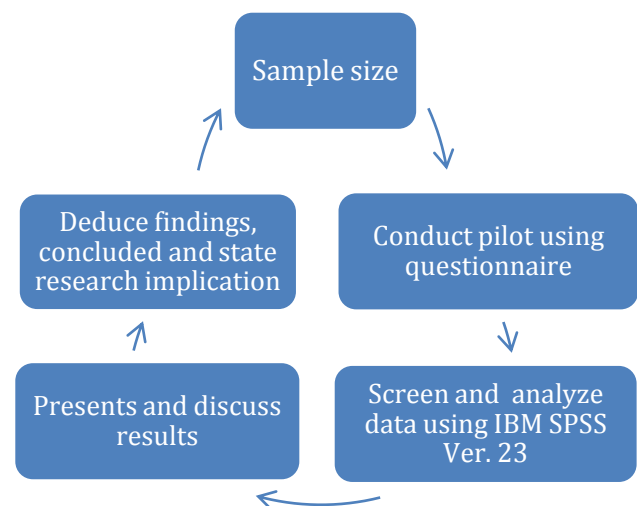

Figure 2 – Research methodology

Structured questionnaires were used as a survey instrument for collecting data in this pilot survey of 100 and 89 were retrieved were from study area. This study applies SPSS statistical tests and

AMOS version 23 and Structural Equation Modeling (SEM) software was used for further analysis. In order to determine the relationship between the postulated hypotheses of variables of the study that was developed based on previous literature review. These variables that are included in the study have been adopted from the existing literature. Systematic random sampling was used to fetch data of the study. Two variables are under investigation in this study. The statistical measures used in this paper are methodologies recommended by [1], who recommended that minimum sample sizes between 100 and 150 are required to achieve stable MLE results.

Result and Discussion

From the results of this study, there is significant relationship between quality municipal service and citizen satisfaction. The Figure 3 shows the strength of the relationship. The figure 3 and Table 1 indicate the relationship RMSEA = 0.94, GFI=0.932, NFI=0.880, CFI= 0.905, TL1=0.874, ChiS/df= 4.214. These values revealed the strong relationship of quality municipal service to citizen satisfaction in order words quality municipal service determines the level of citizen satisfaction.

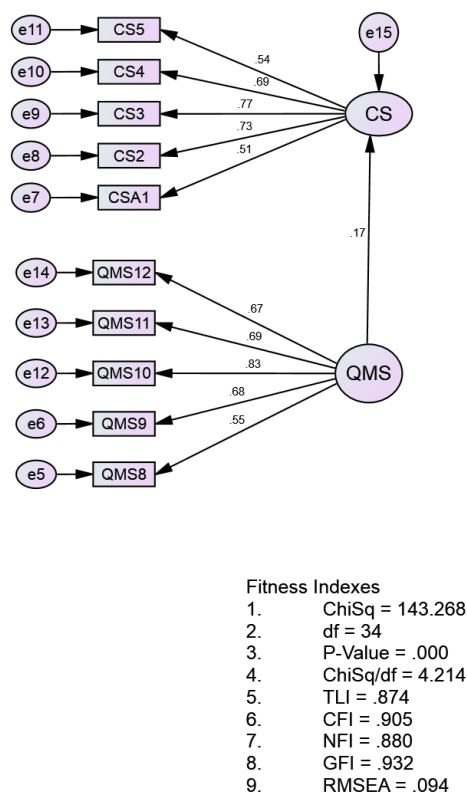

Figure 3 – Structural Model Showing relationship between Quality Municipal service and citizen satisfaction

Table 1 – Regression Weights (Group number 1 - Default model)

CS<-	Estimate	S. E.	C. R.	P	Label
QMS	.127	.050	2.558	.011	Supported

Table 1 above reveal that $\beta = 0.127$, C. R= 2.558 and $p^{***} 0.011$. These values shows that the hypothesis postulated is supported i.e. There is relationship between quality municipal services and citizen satisfaction.

Reliability and Validity of the constructs of the study. The Reliability was assessed using Cronbach α , which value was found to be 0.82 for quality municipal service construct and 0.79 was found with community participation construct. These values achieved the required value as suggested by [8] and [1, 2]. All indicator loadings were significantly different from zero and their standardised values were greater than 0.5. The analysis of variance indicated that there were significant effects of Quality municipal service 0.17 to citizen satisfaction.

Conclusion and Recommendation

This research study concludes that quality municipal service as a directs effects on citizen satisfaction. The results suggest that local council officials need principally to communicate with and to take into account the comments that are received from the taxpayers who bring forwards their complaint to them. All matters that was needed for enhancing citizen satisfaction should be accorded by the local council. However, the hypothesis that quality municipal service has directs effects on citizen satisfaction was supported. The study also shows that there is significant relationship between quality municipal service and citizen satisfaction. The study gives recommendation that local council should explore more ways to enhance citizen satisfaction.

Acknowledgement

The corresponding author would like to acknowledge the support and guidance given by his PhD supervisor and his co-supervisor through constructive criticisms and suggestion in the conduct of the research. The authors are also indebted to the prior literature research that has been made in any anonymous journal referees related to municipal council service delivery. The authors also show their profound gratitude to the Office for Research, Innovation, commercialization and Consultancy management (ORICC) UTHM, Parit Raja, Johor Bahru, Malaysia.

References

1. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis: A global perspective* (7th ed.). Upper Saddle River: Pearson.
2. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2006). *Multivariate Data Analysis* (6th ed.). Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall.
3. Kaliannan, A., Puteh, F., & Dorasamy, M. (2014, August). [Measuring service quality in Malaysian local government: the SERVQUAL approach](#). In *Proceedings of Knowledge Management International Conference, Langkawi, Malaysia* (pp. 30–34). Langkawi: Sintok College of Art and Sciences, Universiti Utara Malaysia.
4. OECD. (2010). *Strategies to Improve Rural Service Delivery*. Paris: OECD Pub. doi: [10.1787/9789264083967-en](https://doi.org/10.1787/9789264083967-en)
5. Omar, M. S., Ariffin, H. F., & Ahmad, R. (2016). Service Quality, Customers' Satisfaction and the Moderating Effects of Gender: A Study of Arabic Restaurants. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 224, 384–392. doi: [10.1016/j.sbspro.2016.05.393](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.393)
6. Osman, M. M., Bachok, S., Bakri, N. I. M., & Harun, N. Z. (2014). Government Delivery System: Effectiveness of Local Authorities in Perak, Malaysia. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 153, 452–462. doi: [10.1016/j.sbspro.2014.10.079](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.10.079)
7. Osman, M. M., Jusoh, N. N., Bachok, S., & Bakri, N. I. (2014). [An assessment of local authority performance in delivering their services: Case study of Ipoh City Council](#). *Journal of Architecture, Planning & Construction Management*, 4(2), 58–76.
8. Pallant, J. (2011). *SPSS Survival Manual: A step by step guide to data analysis using the SPSS program* (4th ed.). Crows Nest: Allen & Unwin.
9. United Nations. (2017). Sustainable Development Goals. Retrieved April 1, 2017, from <http://www.un.org/sustainabledevelopment/health>

Східна Грузія в міжнародних відносинах Російської імперії у 1801–1806 рр.

Eastern Georgia in the International Relations of the Russian Empire in 1801-1806

Леся Гончаренко¹, Аліна Каліман¹

Lesya Goncharenko, Alina Kaliman

¹ *Sumy State A. S. Makarenko Pedagogical University*

87 Romenska Street, Sumy, 40002, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.22-3](https://doi.org/10.22178/pos.22-3)

LCC Subject Category:
[DK112.8-264.8](#)

Received 10.04.2017
Accepted 10.05.2017
Published online 14.05.2017

Corresponding Author:
Lesya Goncharenko,
alesjazabltnaja@rambler.ru

© 2017 The Authors. This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 License](#)

Анотація. У статті досліджено роль та місце Східної Грузії у міжнародних відносинах Російської імперії у 1801–1806 рр. Охарактеризовані причини російської експансії щодо східно-грузинських земель протягом періоду, що досліджується. Висвітлено позицію правлячих кіл Російської держави у питанні розробки та реалізації міжнародної політики щодо Східної Грузії у 1801–1806 рр. З'ясовано вплив імперської політики Санкт-Петербурга щодо Східної Грузії на зміну міжнародного становища Російської держави на Кавказі у 1801–1806 рр.

Ключові слова: Російська імперія; Східна Грузія; міжнародні відносини.

Abstract. The article explores the role and place of eastern Georgia in international relations of the Russian Empire in 1801-1806. The causes of Russian expansion against the East Georgian lands during the studied period were characterized. The position of the ruling circles of the Russian state in the matter of development and implementation of international policy towards Eastern Georgia in 1801-1806 was described. The influence of St. Petersburg imperial policy on East Georgia at changing international situation of the Russian state in the Caucasus in 1801-1806 was clarified.

Keywords: Russian Empire; Eastern Georgia; international relations.

Вступ

Протягом XIX – початку XX ст. Російська імперія починає активну експансивну політику на Кавказі, користуючись різноманітним арсеналом методів і засобів, дотримуючись силової схеми побудови взаємовідносин з місцевими народами, що досить часто призводило до опору, повстань та визвольних рухів. Імперська політика Росії на Кавказі пройшла декілька періодів у своєму розвитку, кожен з яких мав свої відмінності і особливості, зумовлені історичною ситуацією.

Кавказька політика Росії у цей період мала своїм результатом інкорпорацію грузинських земель в імперську систему управління з усіма економічними, політичними і культурними наслідками. Незважаючи на загарбницьку

сутність міжнародної політики Росії, система управління, запроваджена в Грузії, дозволила провести в цьому регіоні цілу низку реформ, які сприяли його соціально-економічному розвитку.

Чергове загострення відносин між Грузією та Росією на початку XXI ст. призвело до розриву дипломатичних відносин між державами внаслідок російсько-грузинського військового конфлікту в 2008 р., який був пов'язаний з анексією російськими військами Південної Осетії та Абхазії.

На сьогоднішній момент спостерігається певна деескалація у відносинах між Грузією та Росією, нормалізація яких, на думку офіційного Тбілісі, можлива лише після виведення ро-

сійських військ з окупованих ними грузинських територій.

В російській дореволюційній історіографії питання, перш за все, необхідно виокремити праці А. Берже [2], М. Дубровіна [6], З. Авалова [1], С. Есадзе [15]. Характеризуючи дослідження радянських учених, відзначимо роботи Г. Хацапуридзе [12], О. Фадєєва [9], Н. Кіняпіної [17]. Серед праць сучасних російських істориків, необхідно згадати дослідження Я. Гордіна [10] і Б. Міловідова [19], А. Рябікова [19], А. Дудайті [7; 8].

Проте різнобічність підходів у працях дослідників, а також відсутність робіт з порушеної проблематики у вітчизняній історіографії детермінує необхідність вивчення цього питання.

Отже, дослідження міжнародної політики Російської імперії щодо Східної Грузії у 1801–1806 рр., з'ясування її негативних і позитивних аспектів, дозволить не лише більш об'єктивно поглянути на минуле, але і отримати від цього досвід, який в змозі допомогти визначити нові шляхи і підходи до вирішення багатьох сучасних міжнародних проблем.

Результати досліджень

У другій половині XVIII – на початку XIX ст. під Східною Грузією розумілося Картлі-Кахетинське царство на захід від якого до берегів Чорного моря розташовувалися Імеретія, Мегрелія і Гурія. Активізація експансії Росії щодо грузинських земель почалася в 1801 р. з включення до складу Російської імперії Картлі-Кахетинського царства, територія якого займала вигідне стратегічне становище в Закавказзі. З південного заходу Картлі-Кахетія межувала з Ахалцихським і Карським пашаликами Османської імперії. Її південним кордоном було Еріванське, а південно-східним – Ганджинське ханство, що перебувало в залежності від Ірану. На сході, за річкою Алазань, вона межувала з володіннями, залежними від султана Елісуйського, і васалом Ірану – Шекинським ханством [13, с. 57].

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. унаслідок зовнішніх і внутрішніх проблем Картлі-Кахетії потреби царської скарбниці збільшувалися, а доходи держави зменшувалися. Поміщики, зобов'язані в надзвичайних випадках надати допомогу царю зі своїх доходів, стали

стягувати більше податків зі своїх селян. Селяни ж, не витримуючи їхніх вимог, розорялися і часто тікали в пошуках притулку в чужі володіння [11, с.74].

Політична ситуація в Східній Грузії також була досить напруженою. Цар Іраклій II, який був похилого віку, вирішив передати престол своєму молодшому сину Юлону, але потім змінив свій заповіт на користь Георгія, старшого сина від першого шлюбу [5, с. 144]. Іраклій II не дочекався відповіді на питання щодо затвердження царювання Георгія і помер 11 січня 1798 р., унаслідок чого, Картлі-Кахетинського царство виявилось в невизначеному становищі, а Росія утримувалася від рішучих дій [18, с. 428].

Брати Георгія, Олександр, Юлон і Парнаваз не визнали його влади, внаслідок чого боротьба, що розгорілася за престол, привела до розбрату серед царевичів. Одна зі сторін закликала на допомогу лезгин. Олександр закликав до Східної Грузії Ума-хана Аварського з численним військом [5, с. 144].

У 1798 р. на Кавказ були відправлені і російські війська з метою підтримки Георгія, а також для протидії Ірану і дагестанським народам, які підтримували інших претендентів.

Російські війська під командуванням генерала Лазарєва усунули зовнішнє втручання, і Георгій приступив до управління Картлі-Кахетинським царством під ім'ям Георгія XII (1798–1800 рр.). Іранський шах письмово зажадав, щоб Георгій XII відіслав до Ірану свого сина як заручника, визнавши тим самим підданство Ірану. Георгій XII відмовився, і шах Ірану вирішив напасти на Картлі-Кахетію разом з аварським ханом. Але присутність російських військ перешкодила діям Ірану проти Георгія XII, і шахські війська повернулися назад. Проте аварський хан рішуче продовжував свій похід в Картлі-Кахетію [5, с. 144].

Георгій XII, як і його батько, продовжував проросійську політику. Але він був хворий, і стало зрозуміло, що довго він не зможе керувати своїм царством. 2 грудня 1800 р. головнокомандувач російських військ на Кавказі К. Кноррінг зазначав генералу Лазарєву про необхідні заходи в разі смерті Георгія XII. Згідно з його наказом, не треба було призначати наступника до отримання найвищого повеління, оголосити всім царевичам, дворянству і народу монаршу волю і утримати їх в межах

покори. Хворий Георгій XII відправив до Росії своїх послів з проханням щодо прийняття Східної Грузії до складу Росії [5, с. 144]. Георгій XII відзначав, «щоб, при врученні його царства, був залишений, а по ньому і спадкоємці його на престоли з титулом царів» [17, с. 99]. Ще до повернення цих посланців з Санкт-Петербургу Георгій XII помер 28 грудня 1800 р., призначивши перед смертю спадкоємцем свого сина Давида [5, с. 144].

Для вирішення східно-грузинського питання радник імператора Павла I у кавказьких справах А. Мусін-Пушкін запропонував включити Картлі-Кахетинське царство до складу Російської імперії. Він, перш за все, враховував економічні вигоди від цього рішення. Крім економічних інтересів Мусін-Пушкін вказував і на інші важливі наслідки цього кроку для Росії. Він вважав, що, включивши Східну Грузію до свого імперії, Росія придбає плацдарм за кавказьким хребтом, і «кавказька лінія забезпечиться приборканням гірських народів. З двох сторін російськими військами, оточеними», і «в разі розриву з Портою Росія з боку Східної Грузії може створитися цій державі лише страшною для Анатолії». Він також попереджав, що якщо б країни, що змагалися з Росією, випередили її у оволодінні Грузією, унаслідок цього створилася б безпосередня небезпека для Передкавказзя і Криму» [9, с. 101–102].

Цю думку Мусіна-Пушкіна поділяли багато царських сановників, її також підтримував і Павло I, який погодився призначити Давида, який до цього служив у російських військах, і затвердив його спадкоємцем грузинського престолу. Однак брати Іраклія II і їхні сини почали оскаржувати своє право на престол, що створювало неприємну політичну ситуацію для Росії, оскільки прихід до влади інших претендентів міг переорієнтувати Східну Грузію в бік Оттоманської держави чи Ірану [10, с. 252–254]. Санкт-Петербург, враховуючи цей факт, намагався якомога швидше вирішити це питання шляхом експансії території Східної Грузії та перетворення її на одну з провінцій Російської імперії.

Павло I у своєму листі до К. Кноррінга зазначав: «Я хочу, щоб Грузія, як я вже вам писав, була б губернією і відразу ж організуйте її відносини з сенатом, а у духовній сфері з Синодом, не чіпаючи їх привілеїв. Губернатор нехай буде хтось з царської крові...» [3, с. 413].

Посланці повернулися з імператорським маніфестом про прийняття Грузії до складу Російської держави, який був оприлюднений 16 лютого 1801 р. [2, с. 17].

Необхідно відзначити, що рішення Росії щодо включення Східної Грузії до складу імперії викликало обурення в Ірані. Не бажаючи загострювати відносин з Османською імперією, російські дипломати намагалися врегулювати ситуацію шляхом переговорів. Санкт-Петербург також вирішив дізнатися, чи дійсно вся Східна Грузія підтримує ідею інкорпорації її земель до складу Росії. Крім того, щоб отримати прихильність місцевих можновладців, Росія почала осипати їх подарунками та званнями [3, с. 417].

Після вбивства імператора Павла I у березні 1801 р., новий російський володар Олександр I, унаслідок загострення міжнародної ситуації, намагався прискорити процес врегулювання грузинської проблеми. Державна рада при імператорі підкреслювала важливість географічного становища Грузії. Крім того, на нараді розглядалася можливість переходу Грузії у османське підданство [11, с. 25].

В результаті обговорень було вирішено, що «утримання Грузії під владою Росії, як і для тієї землі, так і для користі імперії необхідно...» [11, с. 26]. Рада прийняла рішення про включення Грузії до складу Росії. Крім того, для кращого ознайомлення з внутрішньою ситуацією в Грузії було вирішено з'ясувати наскільки населення Грузії налаштоване прийняти російське панування? Чи може Грузія залишитися незалежним царством? [11, с. 26].

Для остаточного вирішення грузинське питання було передано на розгляд імператору Олександрові I, який колився щодо своїх дій, поки не отримав рапорт від головнокомандувача кавказької армії генерал-лейтенанта К. Кноррінга, в якому останній повідомляв, що Грузія не може захистити себе своїми силами від зазіхань Ірану і набігів горців. Турки, відзначав К. Кноррінг, не здійснюють замахів на Грузію безпосередньо, проте Ахалцихський пашалик підтримує лезгин своїми військами, надає їм і іншим дагестанським народам свою територію, а вони нападають на Картлі для спустошення [11, с. 74–75].

Він також писав, що народ не був байдужий до питання і у дворянства не було єдиної думки. Частина дворян і царевичів налаштована проти включення Східної Грузії до складу Росії, оскільки вони втрачали деякі свої привілеї. Інша частина була за включення [16, с. 39]. К. Кноррінг пропонував підтримати царевича і дворян, які прихильно ставилися до приєднання, і додати до них весь народ [11, с. 77].

Після рапорту К. Кноррінга грузинське питання остаточно було вирішено і 12 вересня 1801 р. включення Східної Грузії (Картлі-Кахетинського царства) до складу Росії було затверджено імператором Олександром I.

У своєму зверненні до грузинського народу Олександр I підкреслював, що Східна Грузія беззахисна проти внутрішньої і зовнішньої небезпеки і Росія не може принести своїх одновірців у жертву. «Взаємність наших великодушних піклувань про благо всіх з вас, – констатував Олександр I, – ми вимагаємо, щоб ви для затвердження поставленої над вами влади дали присягу у вірності по формі, яка при цьому додається. Духовенство як Пастирі душевні повинні дати приклад» [11, с. 80].

Слід також зазначити, що 4 січня 1801 р., тобто за вісім місяців до включення Східної Грузії до складу Російської імперії, був підписаний договір про політичне і військове співробітництво між Англією і Іраном [9, с. 105]. Всі ці політичні кроки не були залишені Росією поза увагою, оскільки вона усвідомлювала значення Грузії в боротьбі за сфери впливу в Закавказзі та у боротьбі проти Ірану.

Інкорпорація Картлі-Кахетинського царства дозволила Росії розширити свій геополітичний вплив і кордони з центру Закавказзя до Чорного і Каспійського морів. Включення ж Західної Грузії (Імеретії, Мегрелії, Гурії) до сфери російського впливу призвело Санкт-Петербург до зіткнення з Османською імперією в 1806–1829 рр.

З метою забезпечення позитивної реакції з боку Стамбула на інкорпорацію Картлі-Кахетинського царства Росією, імператор Олександр I писав своєму представнику в Турецькій державі Італінському «що тут немає інших намірів, окрім бажання уберегти єдиновірний народ від неминучого лиха... і від

замахів, які в цьому смутному стані здійснювалися над Грузією її сусідами» [11, с. 287].

Російському дипломату було наказано переконати Порту в цьому намірі Росії, оскільки Франція поширювала чутки про те, що Росія, розширюючи свої володіння в Закавказзі, виступає проти Османської імперії та Ірану [11, с. 287].

У цей час російський зовнішньополітичний курс був спрямований на дружні відносини з Османською імперією. Окупація Францією Єгипетського єйялету Оттоманської держави дала можливість Санкт-Петербургу посилити свій вплив у Порті в порівнянні з іншими європейськими країнами. Саме тому Олександр I писав російським представникам у Стамбулі і європейських столицях про необхідність підтримки дружніх відносин з Портою. За таких обставин збереження дружби і територіальної цілісності Османської імперії вважалося вигідним і для Росії [11, с. 53, 389–390]. У такій міжнародній ситуації і почався процес інкорпорації східно-грузинських територій до складу Російської імперії.

Після оголошення про включення Східної Грузії до складу імперії у 1801 році, Росія почала поступово проводити адміністративну реформу в цьому регіоні. У загальних рисах у Грузії було введено систему управління, подібну до загальногубернської у Росії. Головнокомандувачу було присвоєно звання головноуправляючого і командира окремого грузинського корпусу. Управління Грузією було доручено правителю Грузії, який підпорядковувався головноуправляючому, і особливому органу – «Верховному Грузинському уряду» [15, с. 54]. Ця центральна установа перебувала під керівництвом головноуправляючого і складалася з 4 експедицій: виконавчої, зі звичайною функцією губернських управлінь, казенної (завідування фінансовою та господарською частиною), і двох судових: одна для кримінальних, інша для цивільних справ.

Очолював кожну з експедицій російський чиновник, а його помічниками бували грузинські князі. Глава виконавчої експедиції одночасно був правителем Грузії [13, с. 64]. У судах і поліціях російські чиновники засідали разом з грузинськими дворянами відповідного округу [3, с. 437–438].

Місьцеве управління було зосереджено в 6 повітових містах (Тбілісі, Гори, Лорі, Душеті, Те-

лаві і Сігнахії), в яких було призначено коменданта з російських офіцерів, а на допомогу йому призначався один з грузинських дворян [3, с. 437–438]. У кожному повіті були засновані дві колегії: управа земської поліції і повітовий суд. На чолі першого установи був капітан-справник, якому допомагали два осавула з грузинських дворян. Головою повітового суду призначався суддя з російських чиновників, якому допомагали два мсаджулі (радника) з місцевих дворян.

Щодо азербайджанських і казахських тюрків, які мешкали у Грузії, до них призначалися пристави (моурави) з грузинських князів, які мали права капітанів-справників. Помічниками моуравів, або приставів, призначалися російські чиновники. Що стосується вірмен, то вони залишилися під керівництвом своїх меліків [3, с. 437–438].

Для вирішення цивільних справ були прийняті грузинські звичаї та укладення царя Вахтанга VI (1703–1724 рр.). У разі будь-якого недоліку законів Вахтанга VI було вирішено використовувати закони Російської держави [3, с. 437–438]. Кримінальні справи вирішувалися за загальними законами імперії, а цивільні – згідно з місцевими звичаями і законами царя Вахтанга VI.

Для встановлення російської адміністративної системи були призначені начальники, чиновники, а 8 травня 1802 р. було створено Верховний Грузинський уряд. Головним військовим і цивільним начальником Грузії і Північного Кавказу було призначено головнокомандувача К. Кноррінга, Верховним Грузинським Правителем Грузії – П. Ковалевського, який знав мову і звичаї Грузії [3, с. 434].

Ці адміністративні і соціальні реформи призвели до появи опозиції новим порядком [9, с. 108]. Під час керівництва К. Кноррінга (1801–1802 рр.) в Грузії загострилася політична ситуація, з метою підтримки своїх дій опозиційні групи зв'язувалися з Іраном і Ахалцихським пашаликом Османської імперії. Деякі групи всередині Східної Грузії постійно скаржилися на К. Кноррінга. Шляхетні грузинські дворяни були проти проведених нових реформ, оскільки їх привілеї піддавалися обмеженням. Вони почали підтримувати царевичів Юлона і Олександра, які виступали проти російської влади [12, с. 60].

Царевичі для здобуття влади продовжували свої дії в Імеретії, Ірані та Османській імперії. Особливою активністю відзначався царевич Олександр, син Іраклія II, який ще в 1800 р. емігрував до Ірану [17, с. 105]. Опозиція закликала феодалів і народ до антиросійської боротьби [17, с. 108], а Олександр і Юлон зв'язалися з іранським шахом Баба-ханом (1797–1834 рр.), намагаючись заручитися підтримкою у боротьбі з Росією для отримання влади в Грузії [3, с. 686]. Цю підтримку вони отримали [3, с. 693].

В цей же час опозиція російській владі отримала підтримку з боку Імеретинського царства, Ахалцихського пашалика, Еріванського і Нахчіванського ханств [3, с. 288].

Однією з головних причин невдач К. Кноррінга у внутрішній політиці було те, що всі державні установи були чужі і вкрай обтяжливі для народу, який не звик до повільного судочинства і тому шукав правди не в суді, а у начальників [12, с. 56].

Незнання місцевих мов чиновниками різних установ було іншою важливою причиною виникнення проблем. Вирішення цивільних справ не могло бути реалізоване згідно з грузинськими законами (Вахтанга VI і грузинськими звичаям), оскільки не було складено відповідного керівництва. Крім того, російським чиновникам місцеві звичаї і закони були чужі [12, с. 59].

Отже, К. Кноррінга було відкликано наприкінці 1802 р. і замість нього було призначено генерал-лейтенанта князя П. Ціціанова в званні інспектора Кавказької лінії, астраханського військового губернатора, керуючого цивільною частиною і головноуправляючого в Грузії [4, с. 3].

У рескрипті від 8 вересня 1802 р. П. Ціціанову пропонувалося звернути особливу увагу на питання внутрішнього управління Грузії. Також наголошувалося на підтримці з боку перського шаха Баба-хана грузинського царевича Юлона з метою отримання влади в східній Грузії [4, с. 4].

Після приїзду до Тифлісу П. Ціціанов доповідав імператору про становище в Східній Грузії. Згідно з його доповіддю, основна причина цих заворушень полягала в судочинстві. Він підкреслював: «Для них все дивно, для нас все нове; недолік перекладачів посилює ускладнення – суддя і прохач не розуміють один од-

ного і обидва залишаються незадоволеними» [4, с. 65]. Він підкреслював, щоб зблизити звичаї місцевих з російськими законами, «за-кони повинні згинатися за вдачею, бо останні століттями переламаються» [4, с. 65].

Особливою причиною виникнення опозиційних рухів у Східній Грузії російська влада вважала присутність членів грузинської царської родини в цьому регіоні. Вони постійно скаржилися на відібрані у них кошти для існування, вони втручалися у внутрішні справи країни і намагалися відновити колишнє управління [6, с. 8]. Крім них, більшість князів і дворян, які втратили свої колишні доходи, були незадоволені новим порядком. На думку П. Ціціанова, грузинські принци були головними винуватцями безладів. На його прохання імператор дозволив вислати їх з Грузії до Москви з метою відновлення порядку і спокою в Грузії [4, с. 8].

У 1803 р. П. Ціціанов вжив заходів щодо виселення до Росії представників грузинського царського роду, яких налічувалося до 90 осіб [9, с. 109]. Насправді питання про виселення представників грузинської царської династії було вирішено раніше, оскільки у рескрипті від 12 вересня 1801 р. Олександр I писав К. Кноррінгу про необхідність їх виселення до Росії.

П. Ціціанов розширив повноваження повітового начальника, який відтепер призначався головним начальником повіту в ранзі окружного начальника. Отже, влада повітового начальника поширювалася на земську, міську поліцію і на судочинство повітового суду, в якому він був головою [15, с. 59]. Підвищення статусу повітового начальника до окружного рівня П. Ціціанов пояснював тим, що місцеві жителі шукають правосуддя не в суді, а у начальника, саме через це стікаються прохачі до Тифлісу і обтяжують головнокомандувача безупинними проханнями. Для усунення цих незручностей і був призначений окружний начальник [4, с. 65], якому були підпорядковані справники, коменданти і повітовий суд [12, с. 73].

Кримінальний і цивільний суд були об'єднані в один суд (суд і розправа). Ця судова реформа була проведена у з метою припинення зайвих казенних витрат. Ця система застосовувалася в малолюдних губерніях Російської імперії [4, с. 46]. Населенню було дозволено подавати прохання у всі державні установи

своєю рідною мовою. Правитель Грузії був перейменований у цивільного губернатора. Ця реформа грузинського уряду була затверджена указом 28 січня 1805 р. і в головних рисах зберігалася до 1840 р. [4, с. 53].

В цілому, необхідно зазначити, що реформи, проведені Росією в Картлі-Кახетії після її включення до складу Росії, показують, що російська політика щодо Східної Грузії зазнала певних змін. Це обумовлювалося низькою факторів:

- існував зовнішній тиск з боку Ірану на Східну Грузію, що прискорило її інкорпорацію до складу Російської держави.

- міжусобиці в Грузії призвели до погіршення внутрішньополітичної ситуації. Інтереси кожного претендента на владу приводили до безладів в цих землях. Крім того, претенденти зверталися за допомогою до володарів інших країн, що, в свою чергу, дозволяло втручатися у внутрішню політику Східної Грузії сусіднім державам, які мали власні інтереси у цьому регіоні.

Після приєднання території Картлі-Кახетії Росія проявляла інтерес і до сусідніх з нею регіонів, намагаючись зберегти завойовані позиції, оскільки Іран стурбований діями Росії в Закавказзі. Історик З. Авалов відзначав, що «після падіння Картлі-Кახетинського царства, приєднання інших грузинських володінь – Імеретії, Мегрелії, Гурії, Абхазії – було справою лише часу. Ми знаємо, якими широкими були плани, що підказали інкорпорації Грузії» [1, с. 277].

Однією з причин, що призвела до посилення позицій Санкт-Петербурга у Східній Грузії була відсутність нормального комунікаційного сполучення цього регіону з найближчими російськими губерніями, перш за все, Кримом, Астраханню. Міцність російського становища у Закавказзі залежала від легкості комунікацій цього регіону з портами Криму.

Проблема комунікації проявилася ще під час інкорпорації Картлі-Кახетії до Росії. Для просування російських військ використовувалася лише єдина гірська дорога – Військово-грузинська, що проходила від Владикавказу до Тифлісу ущелинами Терека і Арагві, майже непрохідна взимку через снігові завали. Але і ця дорога могла бути в будь-який момент закрита в разі виступів грузин або осетин проти Росії. Крім цієї дороги, Росія могла забез-

печувати комунікацію Східної Грузії з внутрішніми регіонами імперії тільки в двох напрямках – у західному – через Ростов-Керч-Сухумі або Керч-Поті в Тбілісі, у східному – через Астрахань-Дербент або Астрахань-Баку в Тбілісі.

У серпні 1802 р. А. Мусін-Пушкін нагадував Олександрю І про необхідність встановлення комунікацій Східної Грузії через Імеретію чи Дагестан з Росією шляхом окупації цих регіонів російськими військами [9, с. 110]. Відповідно до географічного становища необхідно було зайняти або встановити дружні відносини з Імеретією, Мегрелією і Гурією з метою забезпечення морської комунікації між Картлі-Кахетинським царством і Кримом.

Після включення Картлі-Кахетинського царства до складу Росії, три частини Західної Грузії (Імеретія-Мегрелія-Гурія) безпосередньо входили в сферу геополітичних та військових інтересів Росії у Закавказзі. Це знайшло своє відображення в інструкції головнокомандувачу в Закавказзі П. Ціціанову (1803–1806 рр.), якому було доручено підтримати дружні стосунки з відданими Росії людьми і увійти у стосунки з ханами, які схилялися в бік Росії [6, с. 10, 12]. Крім того, Ціціанов намагався зробити більш надійною Військово-грузинську дорогу, де він почав будувати мости, дамби, нові ділянки [17, с. 109].

Для встановлення зв'язку Картлі-Кахетинського царства з Росією головна увага приділялася експедиціям до Чорного моря, оскільки терміново необхідно було забезпечити потреби російських військ, оточених на-

вколо Картлі-Кахетинського царства. У Росії була можливість перевозити провіант з Північного Кавказу в Картлі-Кахетинське царство через Дарьяльський, Аварський і Дербентський проходи. Проте в них і найближчих регіонах мусульмани часто виступали проти російської влади. А в регіонах чорноморської зони місцеві правителі і християнське населення могли стати надійними союзниками Росії.

У 1804 р. на північному Кавказі повстали кабардинці, унаслідок чого на початку 1806 р. зв'язки російських сил у Східній Грузії з північчю погіршилися. У Грузії також ускладнилася ситуація. Зрештою, було вирішено відправити війська з Криму в Поті під командуванням Маркіза де Траверсе.

Висновки

Таким чином, у 1801–1806 рр. Східна Грузія займала важливе місце в міжнародних відносинах Російської імперії. Експансивна політика Росії щодо східно-грузинських земель була спрямована на швидке їх поглинання внаслідок суттєвого погіршення соціально-економічного становища, внутрішньополітичних протиріч та тиску з боку Османської Імперії та Ірану. Не дивлячись на загарбницький характер імперської політики Росії, їй вдалося провести в цьому регіоні перетворення, які у майбутньому мали також і позитивний вплив на соціально-економічне становище Східної Грузії.

Список використаних джерел / References

1. Avalov, Z. (1906). *Prisoedinenie Gruzii k Rossii* [Georgia's accession to Russia]. Saint-Petersburg: tipografija Motvida (in Russian)
[Авалов, З. (1906). *Присоединение Грузии к России*. Санкт-Петербург: типография Мотвида].
2. Berzhe, A. P. (1880). *Prisoedinenie Gruzii k Rossii 1799–1831 gg.* [Accession of Georgia to Russia in 1799–1831]. *Russkaja starina*, XXVIII, 1–34 (in Russian)
[Берже, А. П. (1880). *Присоединение Грузии к России 1799–1831 гг.* *Русская старина*, XXVIII, 1–34].
3. Berzhe, A. P. (Ed). (1866). *Akty, sobrannye Kavkazskoj arheograficheskoj komissiej* [Acts collected by the Caucasian Archaeological Commission] (Vol. 1). Tiflis: Tip. Glavnogo Upravlenija Namestnika Kavkazskogo (in Russian)
[Берже, А. П. (ред.). (1866). *Акты, собранные Кавказской археографической комиссией* (Том 1). Тифлис: Тип. Главного Управления Наместника Кавказского].
4. Berzhe, A. P. (Ed). (1866). *Akty, sobrannye Kavkazskoj arheograficheskoj komissiej* [Acts collected by the Caucasian Archaeological Commission] (Vol. 2). Tiflis: Tip. Glavnogo Upravlenija Namestnika

- Kavkazskogo (in Russian)
[Берже, А. П. (ред.). (1866). Акты, собранные Кавказской археографической комиссией (Том 2). Тифлис: Тип. Главного Управления Наместника Кавказского].
5. Bronevskij, S. M. (1996). *Istoricheskie vypiski o snoshenijah Rossii s Persiej, Gruzij i voobshhe s gorskimi narodami, v Kavkaze obitajushhimi, so vremen Ivana Vasil'evicha donyne* [Historical extracts on Russia's relations with Persia, Georgia and, in general, with the mountain peoples living in the Caucasus, from the time of Ivan Vasilyevich to the present]. Saint-Petersburg: Peterburgskoe vostokovedenie (in Russian)
[Броневский, С. М. (1996). *Исторические выписки о сношениях России с Персией, Грузией и вообще с горскими народами, в Кавказе обитающими, со времен Ивана Васильевича доньше*. Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение].
 6. Dubrovin, N. F. (1886). *Istorija vojny i vladychestva russkih na Kavkaze* [History of the War and Dominance of the Russians in the Caucasus] (Vol. 4). Saint-Petersburg: Tipografiya Departamenta udelov (in Russian)
[Дубровин, Н. Ф. (1886). *История войны и владычества русских на Кавказе* (Том 4). Санкт-Петербург: Типография Департамента уделов].
 7. Dudaiti, A. K. (2013). *Mesto Gruzii v «vostochnoj» politike Rossii perioda Novogo vremeni* [The place of Georgia in the «Eastern» policy of Russia period of the new time]. *Belgorod State University Scientific Bulletin. History. Political science. Economics. Information technologies*, 22, 77–86 (in Russian)
[Дудайти, А. К. (2013). Место Грузии в «восточной» политике России периода Нового времени. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. Экономика. Информатика*, 22, 79–86].
 8. Dudaiti, A. K. (2013). *Problemy rossijsko-gruzinskih vzaimootnoshenij v konce XVIII – nachale XIX veka* [Problems of the Russian-Georgian mutual relations in the end of XVIII – beginning of XIX century]. *Vestnik Severo-Osetinskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Kosta Levanovicha Hetagurova*, 3, 17–23 (in Russian)
[Дудайти, А. К. (2013). Проблемы российско-грузинских взаимоотношений в конце XVIII – начале XIX века. *Вестник Северо-Осетинского государственного университета имени Коста Левановича Хетагурова*, 3, 17–23].
 9. Fadeev, A. B. (1960). *Rossija i Kavkaz v pervoj treti XIX veka* [Russia and the Caucasus in the first third of the XIX century]. Moscow: Izdatel'stvo AN SSSR (in Russian)
[Фадеев, А. В. (1960). *Россия и Кавказ в первой трети XIX века*. Москва: Издательство АН СССР].
 10. Gordin, Ja. A., Milovidov, B. P. (2002). *Kavkazskaja vojna: Istoki i nachalo 1770–1820* [The Caucasian War: Origins and the Beginning 1770-1820]. Moscow: Zvezda (in Russian)
[Гордин, Я. А., Миловидов, Б. П. (2002). *Кавказская война: Истоки и начало 1770–1820*. Москва: Звезда].
 11. Gromyko, A. A. (Ed.). (1980). *Vneshnjaja politika Rossii XIX i nachala XX veka. Dokumenty Rossijskogo ministerstva inostrannyh del* [Foreign policy of Russia XIX and the beginning of XX century. Documents of the Russian Ministry of Foreign Affairs] (Vol. 1: 1801–1815, Is. 1: March 1801–April 1804). Moscow: Politizdat (in Russian)
[Громыко, А. А. (ред.). (1980). *Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского Министерства иностранных дел* (Серия 1. 1801–1815, Т. 1(12): Март 1801–Апрель 1804. Москва: Международные отношения].
 12. Nachapuridze, G. V. (1950). *K istorii Gruzii pervoj poloviny XIX veka* [To the history of Georgia in the first half of the 19th century]. Tbilisi: Zarja Vostoka (in Russian)
[Хачапуридзе, Г. В. (1950). *К истории Грузии первой половины XIX века*. Тбилиси: Заря Востока].
 13. Istoricheskij ocherk rasprostraneniya i ustrojstvo russkogo vladychestva pod Kavkazom i v Zakavkaz'e (1850). *Zhurnal Ministerstva vnutrennih del*, 30(4), 46–68 (in Russian)

- [Исторический очерк распространения и устройство русского владычества под Кавказом и в Закавказье (1850). *Журнал Министерства внутренних дел*, 30(4), 46–68].
14. Ivanenko, V. N. (Ed.) (1901). *Grazhdanskoe upravlenie Zakavkaz'em ot prisoedinenija Gruzii do namestnichestva Velikogo knjazja Mihaila Nikolaevicha: istoricheskij ocherk* [Civil Administration of the Transcaucasus from the accession of Georgia to the viceroyalty of Grand Duke Mikhail Nikolayevich: a historical essay] (Vol. 12). Tiflis: Tipografija Ja. I. Libermana].
[Иваненко, В. Н. (сост.) (1901). *Гражданское управление Закавказьем от присоединения Грузии до наместничества Великого князя Михаила Николаевича: исторический очерк* (Том 12). Тифлис: Типография Я. И. Либермана].
 15. Jesadze, S. (1907). *Istoricheskaja zapiska ob upravlenii Kavkazom* [Historical note on the management of the Caucasus] (Vol. 1). Tiflis: Guttenberg (in Russian)
[Эсадзе, С. (1907). *Историческая записка об управлении Кавказом* (Том 1). Тифлис: Гуттенберг].
 16. Kinjapina, N. S. (1963). *Vneshnjaja politika Rossii pervoj poloviny XIX veka* [Foreign Policy of Russia in the First Half of the 19th Century]. Moscow: Vysshaja shkola (in Russian)
[Киняпина, Н. С. (1963). *Внешняя политика России первой половины XIX века*. Москва: Высшая школа].
 17. Kinjapina, N. S., Bliev, M. M., Degoev, V. V. (1984). *Kavkaz i Srednjaja Azija vo vneshnej politike Rossii, vtoraja polovina XVIII – 80–e gody XIX vv.* [Caucasus and Central Asia in the foreign policy of Russia (second half of the XVIII - 80th years of XIX centuries).]. Moscow: Izd-vo MGU (in Russian)
[Киняпина, Н. С., Блиев, М. М., Дегоев, В. В. (1984). *Кавказ и Средняя Азия во внешней политике России, вторая половина XVIII – 80–е годы XIX вв.* Москва: Изд-во МГУ].
 18. Natroev, A. I. (1898). *Iraklij II, car' gruzinskij (po sluchaju 100 letnej godovshhiny ego pogrebenija 1798-1898 gg.)* [Irakly II, the king of Georgia (on the occasion of the 100th anniversary of his burial of 1798-1898)]. Tiflis: E. I. Heladze (in Russian)
[Натроев, А. И. (1898). *Ираклий II, царь грузинский (по случаю 100 летней годовщины его погребения 1798-1898 гг.)*. Тифлис: Е. И. Хеладзе].
 19. Rjabikov, A. N. (2008). *Voенно-diplomaticheskij aspekt dejatel'nosti Rossii na Kavkaze v kontekste mezhdunarodnyh otnoshenij v pervoj treti XIX veka* [Military-diplomatic aspect of Russia's activities in the Caucasus in the context of international relations in the first third of the nineteenth century]. Slavjansk-na-Kubani: Izd. Centr SGPI (in Russian)
[Рябиков, А. Н. (2008). *Военно-дипломатический аспект деятельности России на Кавказе в контексте международных отношений в первой трети XIX века*. Славянск-на-Кубани: Изд. Центр СГПИ].

Порядок обігу дієтичних добавок, які вміщують у своєму складі харчові добавки, на фармацевтичному ринку України

The Order of Circulation of Dietary Supplements that Contain Food Additives on Ukrainian Pharmaceutical Market

Наталя Малініна¹, Олена Євтушенко¹
Natalia Malinina, Olena Yevtushenko

¹ National University of Pharmacy
53 Pushkinska street, Kharkiv, 61002, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.22-4

LCC Subject Category:
RS1-441

Received 20.04.2017
Accepted 15.05.2017
Published online 22.05.2017

Corresponding Author:
Natalia Malinina,
malinina_nata@ukr.net

© 2017 The Authors. This
article is licensed under a
Creative Commons
Attribution 4.0 License

Анотація. У статті наведено основні етапи обігу дієтичних добавок, які вміщують у своєму складі харчові добавки, на фармацевтичному ринку України. Вивчено класифікацію дієтичних добавок та встановлено тринадцять груп відповідно до АТС-код, клініко-фармакологічної групи. Опановано режим контролю дієтичних добавок групи «Дієтичні добавки до їжі, які впливають на функції центральної нервової системи» та встановлено, які харчові добавки входять до складу дієтичних добавок групи «Дієтичні добавки до їжі, які впливають на функції центральної нервової системи». Обґрунтовано, що деякі харчові добавки з індексами E171, E172 можуть спричинити побічні явища у вигляді хвороби печінки та нирок, а харчова добавка E504 взагалі заборонена до вживання дітям віком до 5 років.

Ключові слова: фармацевтичне право; порядок обігу; дієтичні добавки; харчові добавки.

Abstract. The article presents the main stages of circulation of dietary supplements that contain food additives on Ukraine pharmaceutical market. The classification of dietary supplements was studied and thirteen groups according to the ATC code, clinical and pharmacological group were found. The control regime of dietary supplements of the "Dietary supplements that affect the functions of the central nervous system" group was studied and it was established what food additives are included in dietary supplements of the "Dietary supplements that affect the functions of the central nervous system" group. It was proved that some food supplements with indices E171, E172 may cause side effects in the form of liver and kidney disease and food supplement E504 is generally prohibited for children under the age of 5 years.

Keywords: pharmaceutical law; circulation order; dietary supplements; food supplements.

Вступ

Першу в світі біологічно активну добавку на основі люцерни, водяного креса, вітамінів і мінералів розробив у 1941 році американський хімік Карл Ренборг. Реалізацією нової на той час продукції зайнялася американська

компанія *California Vitamins*, яка була створена тим же науковцем [3, 4]. Протягом останніх років на біологічно активні добавки (сучасна назва – дієтичні добавки) на фармацевтичному ринку України створився досить високий попит, як з боку виробників, так і з боку споживачів. Але на жаль неудосягнене

ність в Україні діючої законодавчої бази щодо реєстрації, контролю якості, стандартизації, сертифікації та профілю безпеки дієтичних добавок, які вміщують у своєму складі харчові добавки на фармацевтичному ринку є дуже актуальним [1, 4, 6].

Мета роботи. З позиції фармацевтичного права України вивчити порядок обігу дієтичних добавок, які вміщують у своєму складі харчові добавки, на фармацевтичному ринку України.

Матеріали та методи дослідження

Для проведення дослідження були використанні наступні матеріали та методи дослідження: законодавчі, нормативно-правові, інструктивно-методичні документи щодо порядку обігу дієтичних добавок, які вміщують у своєму складі харчові добавки; номенклатура харчових добавок, дозволених до застосування у дієтичних добавках; джерела наукової літератури та сайти мережі Інтернет із використанням нормативно-правового, графічного та документального аналізу.

Результати дослідження

Відповідно до Закону України № 771/97 [7]:

- дієтична добавка – це харчовий продукт, що споживається у невеликих визначених кількостях додатково до звичайного харчового раціону, який є джерелом поживних речовин, у тому числі білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, мінеральних речовин (цей перелік не є виключним), виготовлений у вигляді таблеток, капсул, драже, порошоків, рідин або інших формах;

- харчова добавка – це речовина, яка зазвичай не вважається харчовим продуктом або його складником, але додається до харчового продукту з технологічною метою в процесі виробництва та у результаті стає невід’ємною частиною продукту (термін не включає забруднюючі речовини, пестициди або речовини, додані до харчових продуктів для поліпшення їх поживних властивостей).

Порядок забезпечення профілю безпеки та якості дієтичних добавок, які вміщують у своєму складі харчові добавки, що знаходяться на різних етапах обігу фармацевтичного ринку України (рис. 1), використовується з метою захисту життя та здоров'я населення від шкідливих факторів, які можуть бути присутніми у харчових добавках, що входять до складу дієтичних добавок.

Рисунок 1 – Етапи обігу дієтичних добавок, які вміщують у своєму складі харчові добавки, на фармацевтичному ринку України

Слід відмітити, що за порушення вимог діючого законодавства України винні особи не-
суть відповідну цивільно-правову, адмініст-
ративну та кримінальну відповідальність.
Наприклад:

1) стаття 227 Кримінального кодексу України передбачає за умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції штраф від п'ятисот до тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян

з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [2];

2) стаття 229 Кримінального кодексу України передбачає за незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару штраф від однієї тисячі до двох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян [2].

Також потрібно зауважити, що згідно з Законом України № 771/97 [7] для реклами дієтичних добавок забороняється використовувати:

- вислови щодо можливої лікувальної дії, втамування болю;
- листи подяки, визначення, поради, якщо вони пов'язані з лікуванням чи полегшенням умов перебігу захворювань, а також посилення та такої інформації;
- вислови, які спричиняють чи сприяють виникненню відчуття негативного психологічного стану.

Наступним етапом дослідження стало вивчення класифікації дієтичних добавок, які вміщують у своєму складі харчові добавки відповідно до АТС-класифікації, клініко-фармакологічної групи. Результати дослідження наведено в табл. 1.

Таблиця 1 – Класифікація дієтичних добавок, які вміщують у своєму складі харчові добавки відповідно до АТС-класифікації, клініко-фармакологічної групи [5]

1	Дієтичні добавки до їжі, які впливають на функції центральної нервової системи
2	Дієтичні добавки до їжі, які впливають, переважно, на процеси тканинного обміну
3	Дієтичні добавки до їжі – джерела мінеральних речовин
4	Дієтичні добавки до їжі, які підтримують функцію імунної системи
5	Дієтичні добавки до їжі – джерела речовин антиоксидантної дії і речовин, які впливають на енергетичний обмін
6	Дієтичні добавки до їжі, які впливають на функції серцево-судинної системи
7	Дієтичні добавки до їжі, які підтримують функцію органів дихання
8	Дієтичні добавки до їжі, які підтримують функції органів травлення
9	Дієтичні добавки до їжі, які підтримують функцію сечостатевої системи
10	Дієтичні добавки до їжі, які підтримують функцію опорно-рухового апарату
11	Дієтичні добавки до їжі, які впливають на гуморальні фактори регуляції обміну речовин
12	Дієтичні добавки до їжі, які впливають на процес детоксикації і сприяють виведенню з організму чужорідних і токсичних речовин
13	Дієтичні добавки до їжі різних груп

Як видно з табл. 1 класифікація дієтичних добавок, які вміщують у собі харчові добавки, відповідно до АТС-класифікації, КФГ складається з тринадцяти груп.

Далі становило інтерес вивчити дієтичні добавки першої групи «Дієтичні добавки до їжі, які впливають на функції центральної нервової системи» щодо режиму контролю. Так, режим контролю дієтичних добавок, що досліджуються, і вміщують у своєму складі харчові добавки, визначено за формулою (1):

$$PK = K\Phi\Gamma + НПГ + КПП, \quad (1)$$

де PK – це вимоги законодавчих, нормативно-правових та інструктивно-методичних документів до клініко-фармакологічної, но-

менклатурно-правової та класифікаційно-правової групи;

$K\Phi\Gamma$ – клініко-фармакологічна група, що вказує на фармакологічні властивості (АТС-класифікація);

$НПГ$ – номенклатурно-правова група, що вказує на форму відпуску препарату (рецептурні або безрецептурні лікарські засоби);

$КПП$ – класифікаційно-правова група, що вказує на профіль безпеки дії препарату на організм пацієнта [9, 11].

У табл. 2 показано режим контролю дієтичних добавок групи «Дієтичні добавки до їжі, які впливають на функції центральної нервової системи», що вміщують у своєму складі харчові добавки.

Таблиця 2 – Режим контролю дієтичних добавок групи «Дієтичні добавки до їжі, які впливають на функції центральної нервової системи», що вміщують у своєму складі харчові добавки

№	Режим контролю			Назва дієтичної добавки
	АТС-класифікація, КФГ	НПГ	КПГ	
1	Дієтичні добавки м'якої заспокійливої дії	Без рецепта	Спеціальний харчовий продукт	Балесан (<i>Valesan</i>), Нервомікс контроль, Нервомікс сон, Рескью найт (<i>Rescue Night</i>), Рескью ремеді (<i>Rescue Remedy</i>), Сонелла (<i>Sonella</i>), Стрессофіт (<i>Stressofit</i>), Централ-б (<i>Central-B</i>)
2	Дієтичні добавки м'якої тонізуючої дії			Лангена (<i>Langena</i>)
3	Дієтичні добавки до їжі, що сприяють поліпшенню метаболізму у тканинах головного мозку			Вобілон (<i>Vobilon</i>), Мемокор (<i>Memokor</i>)

За результатами дослідження (табл. 2) встановлено, що дієтичні добавки групи «Дієтичні добавки до їжі, що впливають на функції центральної нервової системи», які вміщують у своєму складі харчові добавки, розподіляється на три підгрупи: перша підгрупа – «дієтичні добавки м'якої заспокійливої дії»; друга підгрупа – «дієтичні добавки м'якої тонізуючої дії»; третя підгрупа – «дієтичні добавки до їжі, які сприяють поліпшенню метаболізму у тканинах головного мозку».

Змістовний аналіз інструкцій для зовнішнього застосування дієтичних добавок групи «ді-

єтичні добавки до їжі, які впливають на функції центральної нервової системи» встановлено, що до складу перелічених дієтичних добавок (табл. 2) входять допоміжні речовини у вигляді харчових добавок, а саме: E132, E171, E172, E460, E470 та E504 [3].

Отже, у подальшому становило інтерес надати класифікацію перелічених харчових добавок, які входять до складу дієтичних добавок групи «Дієтичні добавки до їжі, які впливають на функції центральної нервової системи») [11].

Таблиця 3 – Класифікація харчових добавок, які входять до групи «Дієтичні добавки до їжі, які впливають на функції центральної нервової системи»

№	Індекс Е	Піддіапазон	Група харчових добавок	Призначення Е	Характеристика Е
	E100-199	132 – Індигокармін	Барвники	Підсилюють або відновлюють природний колір продукту	Білий, червоний, жовтий та чорний
		171 – Титану двоокис			
		172 – Оксиди та гідрооксиди заліза			
2	E400-499	460 – Целюлоза	Стабілізатори	Стабілізатори зберігають консистенцію, яку досягнуто; загусники підвищують в'язкість продукту	Целюлозні сполуки
		470 – Жирних кислот солі амонію, кальцію, натрію, магнію, калію, алюмінію			Жирні кислоти і сполуки
3	E500-599	504 – Карбонати магнію: карбонат магнію (I), гідрокарбонат магнію (II)	Емульгатори, рН регулятори та агенти, які запобігають злипанню	Створюють однорідну суміш фаз, що не змішуються, наприклад, води та олії	Мінеральні кислоти (неорганічні кислоти) і основи

З даних табл. 3 видно, що до складу дієтичних добавок групи «Дієтичні добавки до їжі, які впливають на функції центральної нервової системи», входять 3 групи харчових добавок: 1) барвники; 2) стабілізатори; 3) емульгатори, рН регулятори та агенти, що запобігають злипанню.

За результати попередніх досліджень [3, 8, 10] встановлено, що харчові добавки з індексом E171 та E172 мають шкідливий та негативний вплив на здоров'я споживачів, а саме, викликають хвороби печінки та нирок. Також з'ясовано, що харчові добавки E504 взагалі заборонено до споживання дітям віком до 5 років [3, 8].

Висновки

1. На підставі опрацювання діючих законодавчих, нормативно-правових та інструктивно-методичних документів визначено етапи обігу дієтичних добавок, які вміщують у своєму складі харчові добавки, на фармацевтичному ринку України.

2. Досліджено класифікацію дієтичних добавок, які вміщують у своєму складі харчові добавки відповідно до АТС-класифікації, клініко-фармакологічної групи.

3. Опановано режим контролю дієтичних добавок групи «Дієтичні добавки до їжі, що впливають на функції центральної нервової системи», які вміщують у своєму складі харчові добавки.

4. Розглянуто класифікацію харчових добавок з індексом E132, E171, E172 (барвники); E460, E470 (стабілізатори) та E504 (емульгатори, рН регулятори та агенти, що запобігають злипанню), які входять до складу дієтичних добавок група «Дієтичні добавки до їжі, що впливають на функції центральної нервової системи».

5. Вивчено, що деякі харчові добавки E171 та E172 мають шкідливий вплив на здоров'я людей (виникають хвороби в області печінки та нирок), а харчова добавка E504 взагалі заборонена до споживання дітям віком до 5 років.

Список використаних джерел / References

1. Halatsan, O. V., Shapovalov, V. V., Shapovalov, V. V. (Jr.), & Shapovalova, V. O. (Eds.). (2012, November). *Farmatsevytchne i medychne pravo Ukrainy (farmatsevytchne i medychne zakonodavstvo, sudova farmatsiia, dokazova farmatsiia)* [Pharmaceutical and medical law of Ukraine (pharmaceutical and medical law, forensic pharmacy, Pharmacy evidence)]. Proceedings of IX Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Kharkiv. Kharkiv: KhMAPO (in Ukrainian)
[Галацан, О. В., Шаповалов, В. В., Шаповалов, В. В. (мл.), & Шаповалова, В. О. (Ред.). (2012, Листопад). *Фармацевтичне і медичне право України (фармацевтичне і медичне законодавство, судова фармація, доказова фармація)*. Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків. Харків: ХМАПО].
2. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy (Ukraine) 5 April 2001, No 2341-III. Retrieved 1 May, 2017, from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (in Ukrainian)
[Кримінальний Кодекс України (Україна) 5 Квітня 2001, № 2341-III. Актуально на 01.05.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>].
3. Malinina, N. G. (2015). *Farmatsevytchne pravo: sudovo-farmatsevytchni ryzyky shchodo zastosuvannia kharchovykh dobavok u likarskykh formakh dlia ditei hrudnoho, rannoho viku, yaselnoho ta shkilnoho viku* [Pharmaceutical law: forensic and pharmaceutical risks for use food additives in dosage form for infants, early age, nursery and school]. *Ukrainskii visnyk psykhonevrologii*, 23(3), 91–97 (in Ukrainian)
[Малініна, Н. Г. (2015). *Фармацевтичне право: судово-фармацевтичні ризики щодо застосування харчових добавок у лікарських формах для дітей грудного, раннього віку, ясельного та шкільного віку*. *Український вісник психоневрології*, 23(3), 91–97].
4. Mnushko, Z. N. & Sotnikova, N. V. (2005). *Regulirovanie oborota biologicheskii aktivnykh dobavok v Ukraine i za rubezhom* [Regulation of turnover of biologically active additives in Ukraine and abroad]. *Provizor*, 11, 9–14 (in Russian)
[Мнушко, З. Н. & Сотникова, Н. В. (2005). *Регулирование оборота биологически активных добавок в Украине и за рубежом*. *Провизор*, 11, 9–14].

5. Morion. (2017). *Compendium. Medicines*. Retrieved 1 May, 2017, from <http://compendium.com.ua> (in Ukrainian)
[Morion. (2017). *Компендіум*. Актуально на 01.05.2017. URL: <http://compendium.com.ua>].
6. Nifant'ev, O. E. (2000). *Osnovnye principy inspektirovaniya sistemy kachestva na farmacevticheskikh predpriyatiyah* [Basic principles of inspection of the quality system at pharmaceutical enterprises]. *Farmateka*, 1, 35–40 (in Russian)
[Нифантьев, О. Е. (2000). Основные принципы инспектирования системы качества на фармацевтических предприятиях. *Фарматека*, 1, 35–40].
7. Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv (Ukraine) 23 December 1997, No 771/97-BP. Retrieved 1 May, 2017, from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian)
[Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів (Україна) 23 грудня 1997, № 771/97-ВР. Актуально на 01.05.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80>].
8. Shapovalov, V. V., Malinina, N. H., Shapovalova, V. O., & Lebedieva, T. O. (2012). *Farmatsevychnye pravo: osoblyvosti pravyl obihu kharchovykh produktiv v Ukraini, shcho vmishchuiut u svoiemu skladi psykhoaktyvni rechovyny* [Pharmaceutical Law: features outstanding food regulations in Ukraine, containing some kind of psychoactive substances]. Kharkiv: KhMAPO (in Ukrainian)
[Шаповалов, В. В., Малініна, Н. Г., Шаповалова, В. О., & Лебедева, Т. О. (2012). *Фармацевтичне право: особливості правил обігу харчових продуктів в Україні, що вміщують у своєму складі психоактивні речовини*. Харків: ХМАПО].
9. Shapovalova, V. O. (Ed.). (2010). *Farmatsevychnye zakonodavstvo* [Pharmaceutical Law] (2nd ed.). Kharkiv: KhMAPO (in Ukrainian)
[Шаповалова, В. О. (Ред.). (2010). *Фармацевтичне законодавство* (2-ге вид.). Харків: ХМАПО].
10. Shapovalova, V. O., Malinina, N. H., & Movsisian, A. H. (2015). *Farmatsevychnye pravo: normatyvno-pravova kharakterystyka kharchovykh produktiv* [Pharmaceutical Law: regulatory characteristics of food]. Kharkiv: KhMAPO (in Ukrainian)
[Шаповалова, В. О., Малініна, Н. Г., & Мовсісян, А. Г. (2015). *Фармацевтичне право: нормативно-правова характеристика харчових продуктів*. Харків: ХМАПО].
11. Shapovalova, V. O., Shapovalov, V. V., & Shapovalov, V. V. (Jr.). (Eds.). (2008). *Farmatsevychnye pravo* [Pharmaceutical Law]. Kharkiv: KhMAPO (in Ukrainian)
[Шаповалова, В. О., Шаповалов, В. В., & Шаповалов, В. В. (мл.). (Ред.). (2008). *Фармацевтичне право*. Харків: ХМАПО].

Романтична та інтенціональна форми мистецтва: метаісторичний зріз, культурна ідентифікація

The Romantic and the Intentional Forms of Art: Meta-historical Cut, Cultural Identification

Олександр Опанасюк¹
Alexander Opanasiuk

¹ *Kyiv National University of Culture and Arts*
20 Chyhorina street, 40002, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.22-5](https://doi.org/10.22178/pos.22-5)

LCC Subject Category:
[ML162-197](#)

Received 26.04.2017
Accepted 25.05.2017
Published online 31.05.2017

Corresponding Author:
oleksandr-opanasiuk@ukr.net

© 2017 The Author. This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 License](#)

Анотація. В контексті закономірностей процесуального буття світової культури за останній (умовно) 5000-літній метаперіод визначаються зміст, принципи художнього вираження, просторові межі, особливості романтичної та інтенціональної форм мистецтва. Давні культури виражають зміст символічного формування, Антична – класичного; Візантійська і Європейська культури відповідно позиціонуються як романтично-смісловий, загально – романтичний, інтенціонально-смісловий / інтенціонально-романтичний, загально – інтенціональний образні типи.

Ключові слова: образний тип культури; романтична форма мистецтва; інтенціональна форма мистецтва; романтично-смісловий / романтичний образний тип Візантійської культури; інтенціонально-смісловий / інтенціонально-романтичний / інтенціональний образний тип Європейської культури.

Abstract. In the context of regularity of the procedural being of world culture in the last (conditionally) 5000-year meta-period there can be defined the context, the principles of the artistic expression, the dimensional borders, the characteristics of romantic and intentional forms of art. Ancient cultures express the context of symbolic formation, the Antique one expresses the classical; the Byzantine and the European cultures in accordance position as the romantic-semantic, generally-romantic, intentionally-semantic / intentionally-romantic, generally-intentional imaginative types.

Keywords: imaginative type of culture; romantic form of art; intentional form of art; romantically – semantic / romantically – imaginative type of the Byzantine culture; intentionally – semantic / intentionally – romantic / intentional imaginative type of the European culture.

Вступ

В сучасній науці все більшої актуальності набувають дослідження культурно-художніх явищ на основі історичного та метаісторичного узагальнень. Поза визначенням образних типів культур, питання чого дотепер коначно не розв'язано, закономірностей проце-

суального буття культури, що також здебільшого не береться до уваги в аналізі й характеристики культурних і мистецьких явищ, здійснити такого плану узагальнення належним чином неможливо.

У контексті зазначеного концепція форм мистецтва Г. Гегеля є чи не єдиною теорією в іс-

торії суспільної думки, яка на історичному і метаісторичному рівнях визначає зміст становлення мистецтва в доступних для спостереження межах. Символічна, класична, романтична форми почергово розгортаються в давніх цивілізаціях (Єгипет, Індія, Китай, Палестина), Античній і Європейській культурах [5; 6; 7].

Незважаючи на детальну характеристику форм мистецтва, на співвіднесеність їх з тими чи іншими культурами, зважаючи на реалії сучасного розвитку культури, стають актуальними наступні запитання: 1) чи дійсно метаісторичне становлення відбувається так, як це зумовлено трьома формами? 2) що слід передбачати до і після такого розвитку та чи можна конкретніше визначити межі культурного метаперіоду, який охоплюють форми мистецтва Г. Гегеля? 3) чи тільки три форми спроможні обійняти метаісторичний розвиток культури і мистецтва, чи доцільно передбачати іншу кількість? 4) як у контексті культурного буття позиціонувати романтичну й можливу іншу фуорми мистецтва, тобто з якими культурами їх слід співвідносити?

Мета статті полягає у відповіді на останнє питання, в обґрунтуванні точки зору, згідно якої романтична і інтенціональна форми мистецтва передбачають певні принципи художнього вираження, просторові межі та співвідносні з Візантійською і Європейською культурами.

Потребують відповіді й три інші запитання, які за змістом взаємопов'язані. Необхідно зауважити і наступне.

В сучасній науці не існує визначення метаісторичного буття культури й мистецтва у тій глибині аналізу і характеристики, як це передбачає концепція форм мистецтва Г. Гегеля. Не існує й визначення образних типів Візантійської та Європейської культур. В останньому випадку можна пригадати теорію О. Шпенглера і трактування ним Європейської культури як фаустівської [21]. Проте ця точка зору не підкріплена належним аналізом. Виділені Шпенглером 8 культур – Аполлонівська (Греко-Римська), Вавилонська, Єгипетська, Індійська, Китайська, Магічна (Візантійсько-арабський світ), Майя – у контексті визначення образного типу не ідентифікуються, що вказує на відсутність концепційного підходу до розв'язання даного питання.

Такі обставини пояснюють відсутність у статті посилань на джерела, що розглядають образні типи Візантійської і Європейської культур, а також, що за основу дискурсу береться гегелева теорія, яка доповнюється вихідними позиціями авторської концепції інтенціоналізму культури і мистецтва.

Результати дослідження

Якщо зважено підійти до теми метаісторичного буття світової культури, ми змушені визнати: предметно можемо аналізувати її артефакти в координатах останніх п'яти-шести тисяч років. І оскільки давні культури, які бере до уваги німецький філософ, темпорально чітко не визначені, до того ж, всі вони позиціонуються в контексті символічної форми мистецтва, не буде помилкою взяти за початок становлення культурного метаперіоду кінець IV тис. до н. е., а його протяжність співвідносити з першим 5000-літнім періодом Калі-Юги, або ж Залізної ери. Таким чином, за темпоральними параметрами культурний метаперіод набуває конкретики і простягається від кінця IV тис. до н. е. до початку XXI ст.¹

Сучасна наука все більше схиляється до циклічного розвитку світової культури. На метарівні це означає виникнення, розвиток і занепад попередніх цивілізацій, культур і метакультур та народження нових. Таким чином, буття світової культури й мистецтва до початку вказаного (умовно) 5000-літнього метаперіоду доцільно позиціонувати в контексті якоїсь до кінця ще невідомої інтенції. Сам же метаперіод з приналежними до нього культурами (вказані вище) демонструє логіку розгортання, яку Г. Гегель визначає на основі теорії становлення Світового Духу.

Символічна, класична, романтична форми мистецтва відбивають зміст визначених Г. Гегелем закономірностей становлення ідеї, яка проходить три щаблі розвитку [5, с. 79–84]. Окрім того, характеристика кожної з форм мистецтва передбачає розгляд моментів їх розпаду. Якщо розпад символічної і кла-

¹ За основу взято першу темну 5000-літню фазу Калі-Юги, початок якої в давньоіндійській космогонії й філософії співвідноситься з датою 3102 р. до н. е. [1, с. 227]. Детальніше питання визначення 5000-літнього метаперіоду, різночитань дат його початку і закінчення, початку світлого періоду (але в тих же межах Калі-Юги) подано у монографії [15, с. 194-200].

сичної форм визначається як перехідні фази від одного до наступного щаблів становлення, то розпад романтичної трактується як вихід мистецтва за свої межі та знаходження митцем змісту в самому собі. Можна говорити про ідеальну площину визначеного процесу формування, але тоді стає необхідною пропозиція універсальної структури, здатної підтвердити гегелеву структурно-змістову перспективу.

Така структура існує, це – триада. Однак триада виражає зміст розгортання атрибутів певного явища до рівня його означення, але не фіксує його завершене формування: «... 3 – перше певне непарне число, перша рівновага одиниць... Число 3 складається з числа 1, чоловічого початку, і числа 2, жіночого початку. Таке єднання народжує «трийку»... Графічне вираження числа 3 – рівносторонній трикутник. Він знаменує собою стадію завершення. Це сила формування...» [13, с. 24, 95, 100]. Аналогічне передбачає формула становлення *дао* («Дао народжує одне, одне народжує два, два народжує три, а три – всі істоти» [10, с. 15 (XLII вірші)]), де на третьому щаблі явище стає означеним. Г. Побережна, аналізуючи різні явища в історії музики на основі сакральної нумерології, стосовно числа «три» зазначає: «1. Триєдність – головний структуруючий принцип, виокремлюючий фази процесу «зрощування»... Цікаво, що саме на рівні числа «три» відбувається фактичне народження явища. Перші дві стадії носять підготовлювальний характер. Певна якість, чітко виявлена, яка підпадає подальшому розвитку, виникає лише на третій стадії...» [18, с. 43].

Неважко збагнути, що те саме стосується процесуального буття культури і метакультури, в якому на третьому щаблі завершують формуватися їх головні атрибути. При цьому фаза розпаду культурного явища (культури) не може бути вираженою за допомогою романтичної форми, яка має своє смислове поле, змістові межі та розпад якої приналежний до її ж простору. Звідси логічно передбачати четверту форму (мистецтва) з таким же словим полем, атрибутами і характерними особливостями формування.

У публікаціях автора статті (відзначу лише [16; 15; 17; 14]) визначені Г. Гегелем символічна, класична, романтична форми мистецтва доповнені інтенціональною, в результаті чого утворюється класична четверна структура,

співвідносна з універсальною структурою – **тетрактидою**. Ці чотири форми мистецтва виражають зміст буття культури (за умов проходження культурою усіх фаз розвитку), охоплюючи й період звершеного формування, тобто заключну фазу її становлення².

На метаісторичному рівні четверна структура теж простежується: давні та Антична культури позиціонуються як символічний і класичний образні типи (або ж співвідносяться з символічною і класичною формами мистецтва, за Г. Гегелем); Візантійська і Європейська відповідно трактуються як романтично-смісловий, загально – романтичний та інтенціонально-смісловий / інтенціонально-романтичний, загально – інтенціональний образні типи [15; 17]³.

Водночас питання визначення образних типів останніх двох культур потребує ширшого аналізу і детальнішої характеристики.

Перейду до розгляду особливостей романтичної форми мистецтва, у визначенні якої

² Очевидно: лише потужний імпульс спроможний згенерувати траєкторію розвитку культурного явища з чітко виокремленими періодами становлення. Наприклад, вказані чотири форми мистецтва визначають зміст буття трьох культур: чотири періоди *Античної культури* [19, с. 19]: «1) початковий – період розкладу первісного родового укладу – з кінця II до початку I тис. до н. е.; 2) еллінський, або класичний – час утворення і розквіту вільних держав – приблизно з IX до кінця IV ст. до н. е.; 3) елліністичний – час панування великих елліністичних монархій, III-I ст. до н. е.; імператорський, або елліністично-римський – час римського владарювання, I-V ст. н. е.»; чотири періоди *Візантійської культури* [4, с. 10]: IV-VII ст. – становлення візантійської естетики; VIII ст. – 1-а половина IX ст. – період іконоборства, коли «була здійснена детальна і всебічна розробка теорії образу»; 2-а половина IX ст. – XII ст. – «вік зрілості та стабілізації художньо-естетичної культури і естетичної свідомості з яскравою тенденцією до реставрації та ідеалізації пізньоантичних і ранньовізантійських мотивів»; XIII ст. – середина XV ст. – «період протистоянь... у спрямованій до занепаду візантійській культурі»; чотири періоди *Європейської культури* [15, с. 260-278]: символічний (Середньовіччя, Відродження, V-XVI ст.); класичний (Просвітництво, XVII-XVIII ст.); романтичний (XIX ст.); інтенціональний (XX – ? ст.).

³ У даному разі посилаюся не лише на вказані публікації, але й на розміщений у них *Рисунок* [15, с. 200; 17, с. 2.18]. Його зміст формує схема полілінійного-поліпластового-поліхвильового буття культури в останні 5000 тисяч років. Схема наочно зображає процес становлення метаперіоду, складовими якого є найвідоміші культури, які хронотопічно включені в його простір і виражають зміст чотирьох періодів метаісторичного розвитку.

Г. Гегелем можна виокремити два рівні характеристики. Перший стосується романтичного загалом, його ознакою є «принцип внутрішньої суб'єктивності»; другий – «найближчих моментів змісту й форми романтичного мистецтва» (так Гегель називає перші два з чотирьох підпунктів Вступу до розділу «Романтична форма мистецтва»). Водночас «принцип внутрішньої суб'єктивності» передбачає звернення до внутрішньої сутності духу і єднання з потаємним, тоді як «найближчі моменти змісту й форми романтичного мистецтва» стосуються «форм змісту і проявлення» [6, с. 232–233, 235] абсолютної суб'єктивності, тобто виражають зміст можливих форм реалізації даної інтенції в реальному бутті. З приводу першого Гегель зазначає:

«Підносячись до себе, дух здобуває в самому собі ту об'єктивність, яку він марно шукав у зовнішній і чуттєвій стихії буття; він відчуває і знає себе у єднанні із самим собою. Це піднесення складає основний принцип романтичного мистецтва...». Разом з тим не полишається другий момент:

«Але для того щоб дух піднявся до своєї безкінечності, він належним чином має піднятися від чисто формальної і *конечної* особистості до *абсолютного*, тобто духовне має втілити себе як суб'єкт...

Абсолютна суб'єктивність як така вислизнула б з області мистецтва і була б доступна лише мисленню, якби вона не вступила у зовнішнє буття і з цієї реальності не увійшла до себе, щоб бути дійсною, відповідною до свого поняття суб'єктивності» [6, с. 232–233].

Очевидно: «зовнішнє буття», «реальність», «дійсність» – це характерні ознаки романтичної форми; хоча вона й скерована до внутрішнього, разом з тим виражає *процес* відмежування від реалій світу і рух до внутрішньої сфери. До того ж, «... оскільки це абсолютне внутрішнє виявляється у своєму дійсному існуванні як людський спосіб прояву, а людське знаходиться у зв'язку зі всім світом, – то з ним поєднується широке розмаїття як духовно суб'єктивного, так і зовнішнього, до якого дух ставиться як до себе приналежного» [6, с. 235]. Що слід розуміти як відповідну образно-смыслову площину романтичної форми, яка моделюється за шкалою відношень між абсолютною внутрішньою суб'єктивністю і різноманітними моментами, виникаючими

на шляху відмежування від образів реального світу та єднання з потаємним духом.

Відтак, в романтичній формі доцільно передбачати відповідну інтенцію, відповідний ракурс споглядання світу. І як Адамові було дозволено дати імена земним тварям і явищам світу (Буття: 2: 19–20), так і романтична форма по-своєму (за допомогою принципу внутрішньої суб'єктивності) визначає зміст явищ та рефлексій людини:

«Але саме тому романтичне мистецтво дозволяє зовнішній стихії вільно розвернутися будь-якому матеріалу, навіть матеріалу квітів, дерев і предметів самого звичного домашнього ужитку... Проте цей зміст нерозривно пов'язаний з тим визначенням, що він як чисто зовнішній матеріал позначений байдужим, нищим характером і набуває своєї справжньої цінності лише в тому випадку, коли в ньому фіксується душа...» [6, с. 241].

Якщо на класичному шаблі становлення ідеї узгоджуються протилежності – «ідея може досягти повної вільної відповідності зі своїм образом... лише класична форма створює завершений ідеал і дає нам можливість споглядати його як здійснений» [5, с. 83], – то відмова від такої єдності посилює фактор суб'єктивності та спрямування уваги до внутрішнього буття:

«Романтична форма мистецтва знову знімає завершену єдність ідеї та її реальності і повертається, хоча й на більш високому рівні, до розрізнення і протилежності цих двох сторін, які були непереборними у символічному мистецтві» [5, с. 84].

Таким чином, у найзагальнішому плані *романтична форма покликана виражати процес відмежування від зовнішнього світу та єднання з «абсолютним внутрішнім життям»⁴*. Це, так би мовити, *ідеальний рівень (принцип)* романтичної форми. І цей же аспект слід трактувати як **головний принцип романтичної форми**. Водночас її проекція на відому культурну площину вибудовує *конкретний рівень*

⁴ «Справжнім змістом романтичного є абсолютне внутрішнє життя... нова форма мистецтва (тобто романтична форма – прим. автора статті) може передбачати лиш те, щоб у людській подобі зробити предметом споглядання не занурення внутрішнього до зовнішньої тілесності, а навпаки, повернення внутрішнього до себе, духовне усвідомлення бога в суб'єкті» [6, с. 233–234].

буття (*даність*). Останнє стає реальним завдяки трансляції християнського світогляду й релігії на ґрунт нової культури перших століть нашої ери: «... Людина не просто є людиною з її чисто людським характером, обмеженими пристрастями, конечними цілями..., але знаючою себе єдиним і всезагальним богом; в її житті й стражданнях, народженні, смерті та воскресінні відкривається і для конечної свідомості, що є дух, вічне і безкінечне за своєю істиною.

Цей зміст романтичне мистецтво вкладає в історію життя Христа, його матері, його учнів...» [6, с. 235]. Окрім того, передбачається розуміння і зображення духовного примирення «лише як діяльність, як рух духу, як процес, в ході чого виникають зусилля, боротьба і суттєвими моментами якого стає біль, смерть, скорботне почуття ницості, муки духу й тіла» [6, с. 236].

Звідси очевидно: романтична форма в конкретному вияві – у проекції на ґрунт християнської релігії – не лише відповідним чином конкретизує смисловий зміст її принципу, не лише виходить зі стану своєї душі, детермінує спостереження і називання явищ світу, але й посилює принцип *passio*.

Така інтенція актуалізує і формує внутрішньо-суб'єктивне переживання явищ світу й самої людини, принцип моделювання (художніх) образів, для якого стає характерним пережита і виражена на рівні *passio* у всіх формах людського буття *розповідь* про всі ці події й перипетії на шляху досягнення «абсолютного внутрішнього життя».

Не підлягає сумніву наявність *смислового поля* і *процесуального буття* в кожній з форм мистецтва, складовими яких є фази розпаду. Порівнюючи романтичну форму з класичною, Г. Гегель зазначає:

«Класичне мистецтво перебуває в колі міцно усталених образів... Тому розпад класичного мистецтва... представляє собою... або рух до приємного, або наслідування, яке вироджується в мертвенну і холодну вченість і деградує в кінці кінців до рівня недбалості та поганості техніки. Але предмети цього мистецтва, загалом, ті ж самі, що й раніше (в межах смислового поля класичної форми – прим. автора). Навпаки, поступальний рух і заключний етап романтичного мистецтва – це внутрішній ро-

зпад самого матеріалу мистецтва, який розпадається на елементи» [6, с. 287].

Тут виникає запитання щодо доцільності співвіднесення розпаду романтичної форми з розпадом самого мистецтва.

Різноманітні аспекти характеристики розпаду романтичного мистецтва, які Г. Гегель, не маючи відповідного матеріалу для аналізу⁵, теоретично обґрунтував⁶, дають підставу виділити цей щабель розвитку в окрему форму та в окремий період становлення. Як смислове поле кожної з трьох форм передбачає певне коло образів і принципи вираження образів світу, так слід передбачати смислове поле для моментів, співвідносних з розпадом мистецтва загалом.

Взяти до уваги хоча б спрямованість супроти попереднього становлення мистецтва⁷, що не може стати реальним поза здійсненням процесуального буття романтичної форми. Водночас такого плану супротивне спрямування

⁵ «У наші дні немає матеріалу, який сам собою піднімався б над цією відносністю. Якщо ж він і підноситься над нею, то відсутня потреба в зображенні його мистецтвом» [6, с. 316-317].

⁶ До наведених вище цитат додам тексти: «... З одного боку, мистецтво (на рівні розпаду романтичної форми – прим. автора статті) переходить до зображення звичайної дійсності як такої, до зображення предметів в тому виді, в якому вони знаходяться перед нами в їх випадковій одиничності та своєрідності; воно цікавиться лише перетвореннями цього зовнішнього буття й видимості засобами мистецтва. З іншого боку, це мистецтво впадає в абсолютну суб'єктивну випадковість розуміння і зображення, в гумор, як у спотворенні й зміщенні всякої предметності та реальності завдяки дотепності і гри суб'єктивного погляду на світ...»;

«За тієї обставини, в якій за необхідністю опинилося мистецтво у ході свого розвитку... є дією і поступальним рухом самого мистецтва, яке, доводячи свій матеріал до предметної наочності, завдяки такому розвитку сприяє вивільненню самого себе від втіленого змісту. Коли ми маємо перед своїм чуттєвим чи духовним поглядом предмет, який виявлений завдяки мистецтву або мисленню настільки досконалим, що зміст його вичерпаний, все виявилось і не залишається більше нічого темного і внутрішнього, – тоді ми втрачаємо до нього будь-яке зацікавлення...» [6, с. 287-288, 315].

⁷ «Але якщо мистецтво всебічно розкрило нам істотні погляди на світ, які вміщені в його понятті, і зміст, який входить до цих поглядів, то воно звільнилося від даного визначення змісту... Істинна потреба в ньому пробуджується та активізується лише з потребою повернутися *проти* того змісту, яке одне до цих пір володіло значимістю...» [6, с. 316].

має відбутися у просторі-часі, що, як каже Аристотель, приналежне місцю й простору, тобто має суверенну територію існування. У моїх працях цей щабель розвитку визначений як четверта – *інтенціональна форма мистецтва* [16; 15; 17]; вона є такою ж універсальною формою, як і три попередні.

Обґрунтування романтичного та інтенціонального образних типів Візантійської і Європейської культур

Необхідно зазначити, що Г. Гегель загалом не співвідносить Європейську чи якусь іншу культури з романтичною формою, хоча й стверджує:

«Ця форма романтичного мистецтва має своєю батьківщиною дві півкулі: Захід – відхід духу в його суб'єктивний світ, і Схід – перше розширення свідомості, яке прагне звільнитися від кінцевого» [6, с. 269].

Згадує філософ і Візантійську культуру, зокрема, відзначає її характерні особливості в контексті аналізу візантійського живопису [7, с. 260–261].

Якщо взяти до уваги, що характеристика романтичної форми будується на основі матеріалу, здебільше приналежного до простору Європейської культури, тоді виходить, що її межі, за Г. Гегелем, простягаються від Середньовіччя до кінця першої чверті XIX ст., коли й були написані «Лекції з естетики».

В сучасній науці Візантійська культура всебічно розглянута і охарактеризована; визначено її самобутні риси, особливості та роль у світовій історії. Водночас, можна зустріти міркування щодо складності макрозагальнення даної культури. Підсумовуючи присвячену історії Візантійської культури другу частину колективної праці, Г. Літаврін констатує: «... Час для широких висновків та визначення найбільш загальних типових рис культури Візантії в цілому, швидше всього, ще не настав» [11, с. 631–632].

Причину такого висновку слід убачати в недостатній увазі до культури як живого суспільного організму з притаманними йому образним типом, процесуальним буттям і структурною обумовленістю становлення, у відсутності актуалізації метаісторичного фактора, тобто аналізу культури на основі прина-

лежності її до певного щабля розвитку метакультурного простору.

Інший автор завершує свою монографію узагальненою характеристикою Візантійської цивілізації⁸, виокремленням типологічних рис, порівнянням її здобутків з Європейською культурою тощо⁹. Однак і тут висновки щодо проведеного дослідження не сприяють ідентифікації даної культури на історичному й метаісторичному рівнях, а розглянуті явища позбавлені образно-типологічної та образно-процесуальної перспективи. Тобто ми не отримуємо відповіді на логічне питання: на основі якої образно-типологічної чи хронологічної ознаки будувати аналіз Візантійської культури? Очевидно, якщо архіоснова не виявлена, то добротна характеристика позбавляється того, що Дунс Скотт визначає поняттям «всезагальної причини», яка зумовлює будь-які окремі аспекти певного явища¹⁰.

Разом з тим, багато авторів виокремлюють чимало моментів, на основі яких можна зробити висновки щодо образного змісту й характерних особливостей Візантійської культури. Оскільки рамки статті не дають можливості детально їх розглянути, зупинюся лише на найважливіших.

1. Візантійська культура формується раніше від Західної та впродовж багатьох століть впливає на її розвиток. Візантійська цивілізація зростає на основі культурного діалогу з іншими народами (насамперед східними, Стародавньої Греції) та акумуляції їх досягнень. В результаті постає особливий культурний колорит, що «так відрізняє її від культури Західної Європи... Якщо на Заході, як відомо, чудові твори античності були забуті і

⁸ «... Візантійська культура – це закономірний етап розвитку Європейської і всієї світової культури, етап, який мав свої специфічні, неповторимі типологічні особливості» [24, с. 276].

⁹ «Ми відзначили лише найголовніші типологічні особливості Візантійської культури: синтез греко-римської, східної і західної культур..., тривале і стійке збереження античних традицій, відмінність православної релігії від католицької, панування державної доктрини і домінуюча роль столиці...» [24, с. 278].

¹⁰ «Нічого не відбувається так, щоб не було причини, яка його викликає... те, що не існує саме по собі, не може мати буття, окрім як від причини, яка творить, і тут необхідна якась причина сама по собі, або діюча з наміром, адже під намір всезагальної причини підпадає все» [22, с. 257].

для їх відродження потрібно було багато століть, то у Візантії антична культурна спадщина фактично ніколи не переставала існувати, хоча й піддавалася глибокому переосмисленню» [23, с. 683–684]. Аналогічну думку висловлює О. Каждан: «... у Візантії розрив з античними нормами не був настільки безпощадним, яким він виявився на Заході... Візантійське мистецтво, як і візантійське суспільне життя, сильніше зафарбоване традиціоналізмом, ніж мистецтво Західної Європи» [9, с. 228].

2. Християнська релігія змінює світогляд людини та формує відповідну картину світу. Ця позиція транслюється на уявлення буття людини як такої, її ставлення до світу й самої себе. Вочевидь, така інтенція згенерує посилення психологічної складової ментального зрізу християнської культури загалом. Проте «... на грекомовному Сході і латиномовному Заході ця проблема набувала різних акцентів. У візантійській філософській думці виявляється тяга до онтологічної інтерпретації, що породжує менш гостре переживання дуалізму небесного і земного, блага і зла, ніж в західній середньовічній філософії» [23, с. 669].

3. Окрім того, світоглядна установка і нова картина світу формують телеологічні підвалини культурного буття:

«Давній біблійний мотив творення Богом світу став стрижнем позараціонального, і зокрема естетичного, підходу до світу. Бог уявлявся першим християнським мислителем довершеним митцем, який створює світ як певний твір мистецтва за наперед наміченим планом. На цьому основному постулаті базувалася вся система естетичних уявлень ранніх християн. Тут же проходить вододіл між античною і середньовічною естетикою» [2, с. 505].

Знову ж таки, позараціональний, спіритуальний, рефлексивний принципи здебільшого властиві Візантійській культурі, тоді як культура Заходу спирається на принцип раціоналізму. Водночас, в обох випадках константа Бога-Творця, Бога-Митця моделює ситуацію, яка закриває шлях до власне художнього творення, адже ніяка людська творчість не може зрівнятися з Божественною, адже Істина вже дана, Світ створено як ідеальний твір, Таїна (створеного) Світу очевидна. Позаяк досконалість Бога-Творця не може бути переданою засобами мистецтва, залишається

символізувати зміст таких образів, як і спрямовувати увагу до відповідних смислів. Останнє вже знаходиться за межею фізичних зображень і переводить увагу до внутрішнього буття.

Проте відмінність між візантійською та західною культурними рефлексіями помітна, і полягає вона, з одного боку, у посиленні спіритуального, з іншого – в обстоюванні принципу чистої духовності, тобто зображення образу як свого роду натяку на те, що повною мірою не може бути виражено засобами мистецтва. Останнє Г. Гегель визначає як втрату актуальності античних канонів і грубість візантійських образів (швидше всього, надаючи перевагу західному принципу моделювання художніх образів з посиленням фактора *passio*)¹¹. Звідси небувала туга за Ідеалом, за Вишнім, за екстазом і прагнення в любові з'єднатися з ним. Звідси посилюється «інтерес до зорового сприйняття як засобу образного пізнання істини»; на цій же основі базується розроблена візантійцями теорія образу й специфічне трактування *фантазії* (*phantasia*), що такою мірою «зовсім не зустрічається в західному Середньовіччі» [20, с. 72] і що постає своєрідним принципом пізнання внутрішнього образу. Феодор Студит (759–826) «... під фантазією розуміє уяву: «Одна з п'яти сил душі є фантазія; фантазія може бути представлена певною іконою, бо одна й друга містить зображення» (цитуються за: [3, с. 356]). Таку ж позицію в XIV ст. розвиває Григорій Палама (1296–1359): «... фантастикон душі... сприймає образи від почуттів, відділяючи їх від предметів і ейдосів... Він містить в собі для внутрішнього використання цінності навіть за відсутності самих предметів і робить їх видимими для себе (в образах)...» (цитуються за: [3, с. 356]). Звідси фантазія (*phantasia*) покликана доповнювати зміст сприйнятих образів, які лише символізуються в мистецтві. У даному разі показовим є спостереження і співвіднесеність фантазії з пам'яттю, що ґрунтується на неоплатонівській естетиці та теорії постійного пригадуван-

¹¹ «Що стосується... візантійського живопису, то... природа і життєвість (на протизагу античному мистецтву – прим. автора) тут опустилися повністю... самотійна художня творчість мало розвивалася, мистецтво живопису й мозаїки знижувалися до ремесла і ставали все більше безжиттєвими і бездушні, хоча ці ремесленники, як і творці античних ваз, мали перед собою прекрасні зразки...» [7, с. 260–261].

ня (Платона)¹², скерованої до внутрішнього буття явищ і речей, які душа на глибинному рівні знає та може пригадувати в конкретно-му житті.

4) Деякі автори відзначають та розмежовують зміст інтенцій щодо психологічного переживання Абсолюту у Візантійській і Західній культурах¹³. В контексті західної рефлексії характерним є посилення почуття аж до його фізичного прояву, свідченням чому є явище стигмат. О. Каждан так коментує цей момент: «... Зі всіх епізодів новозавітної драми західноєвропейські художники з особливою силою акцентували на хресних стражданнях Христа, причому характерна для Заходу емоційна напруженість подекуди приводила до пристрасного співпереживання мук розп'ятого Христа, що у віруючого виникало стигмати – подібно до ран на кистях і стопах ніг, куди розп'ятому забивали цвяхи. Візантійська літургія концентрує свою увагу швидше на воскресінні Христа, ніж на його розп'ятті, а візантійські містики-візіонери відтворюють у своїй фантазії не сенсуалістичний образ стражденного Христа, а абстрактне божественне світло; вони «бачать» не втілення Бога, а божественну енергію.

Відповідно візантійська література не знає тих натуралістичних ясних видінь пекельних мук, які були властиві західному середньовіччю» [9, с. 229–230]. О. Каждан наводить інші характерні й відмінні від західної традиції риси, з яких відзначає емоційну напруженість¹⁴ та умовність зображення Вишнього, що компенсується глибокою духо-

вністю, посиленням фактора універсалізму¹⁵.

Можна продовжувати розгляд різних моментів, які визначають образно-змістову основу Візантійської і Західної культур та відмінності їх культурних рефлексій. Рамки статті не дають можливості здійснити те, що потребує спеціального дослідження.

Висновки

Проведений аналіз дає підставу для наступних висновків і міркувань.

Візантійська і Європейська культури виражають зміст головного принципу романтичної форми – відмежування від попереднього культурного становлення і скерування уваги до внутрішнього буття, до внутрішньої суб'єктивності, у просторі чого шукається істинний смисл здійсненого формування. В контексті процесуального буття 5000-літнього метaperіоду таку рефлексію умовно визначу як «*перше відсторонення*».

Якщо б ця рефлексія упродовж останніх двох тисячоліть зберігала свої вихідні ознаки, питання щодо співвіднесеності романтичної форми мистецтва з Візантійською чи Європейською культурою не виникло. Було б можливим говорити лише про своєрідне «прочитання» смислового поля романтичної форми кожною з цих культур.

Однак у культурному просторі відбувається «*друге відсторонення*» – «втрутилася» епоха Відродження, надзвичайне явище, імпульс якого позначився фактично на бутті всієї світової культури. На цей же період припадає завершення розвитку, вірніше загибель, Візантійської культури (1453 рік) та перехід Європейської на інший смисловий рівень, що не має аналогів у минулому. Мається на увазі суб'єктивний і власне художній метод моделювання мистецьких творів, в основу чого кладеться принцип новизни й сили вираження образу, який оцінюється не стільки з позицій духовності і вираження глибинних початків, скільки в контексті ефекту враження, яке твір здійснює на реципієнта. Щось подіб-

¹² «... фантазія розглядалася і як джерело пам'яті. Образ відбивається на phantasia, як на воску (Ніл Схоластик), і збуджує в психіці суб'єкта сприйняття різних спогадів». Цитується за: [3, с. 355].

¹³ «... Середньовічному мистецтву Заходу властива значно більша емоційна напруженість і загострений сенсуалізм в побудові образів надприродного світу: візантійці прагнуть до досягнення божественної сутності, тоді як їх сучасники на Заході – до чуттєвого сприйняття божества» [9, с. 228].

¹⁴ «На Заході панує болісне устремління до Царства Небесного, у Візантії – ілюзія його досягнення... Емоційна напруженість західноєвропейського середньовіччя виражалася і в його вугластості, гостроті, устремлінні ввись. В західній архітектурі (особливо готичній) домінують жорсткі лінії... Візантійський купол якоюсь мірою пом'якшує цю безмежність, і відповідно плавні, заокруглені лінії панували у візантійському живопису» [9, с. 232, 233-234].

¹⁵ «Саме глибока внутрішня одухотвореність складає найбільш сильну сторону візантійського мистецтва... у візантійському мистецтві тенденція до відтворення суті і, отже, до умовності зображення постають більш сильними, ніж на Заході...» [9, с. 220, 232].

не зустрічаємо в трактуванні мистецтва гармоніками, однак створені за їхніми приписами художні твори еллінізму не можуть ставитися на один щабель з європейським мистецтвом XIV – початку XXI ст.

Очевидно, перше й друге «відсторонення» суттєво відрізняються. Ґ. Гегель не розрізняє ці моменти, і культурно-художній розвиток до й після епохи Відродження розглядає на основі характерних рис романтичної форми. Це викликає запитання і заперечення стосовно такої однозначності.

Насамперед слід відзначити, що образний тип Візантійської культури позначений свого роду *чистотою* романтичної рефлексії, її відсторонений і звернений до внутрішньої площини погляд прагне дослідити культурне буття на рівні духовного аналізу попередньо створених смислів, пошуку глибинних початків та перспективи, яку відкриває християнська світоглядна установка. Таку культурну рефлексію доцільно розглядати як символічну й духовну, що багатьма дослідниками визначається в контексті змістових ознак символізму, духовності, духовної краси, піднесеності, спірітуальності.

У даному разі поняття «символізм» є ключем до розуміння глибинної суті образного типу Візантійської культури (у смислових межах романтичної форми мистецтва). Детальніше проаналізуємо цю позицію.

В. Бичков констатує: «... Принцип символічного мислення, активно сприйнятий багатьма християнськими мислителями, у ранньовізантійський період був розповсюджений фактично на всі види мистецтва» [2, с. 541–542]. А. Гійю висловлює аналогічну думку: «Символізм транслювався на все, від синтаксису, чи зібрання віруючих, до літургії...» [8, с. 372]. Однак правильно окреслені позиції недостатні для визначення глибинної суті образного типу Візантійської культури, позаяк символізм як явище і форма вираження художнього образу може здійснюватися на основі різних смислових означень (різних культурно-змістових позицій)¹⁶.

¹⁶ Наприклад, нам добре відомі явища в музиці, як загалом у мистецтві, коли актуалізується термін «символізм»: епоха Середньовіччя; кінець XIX – початок XX ст. (символізм як одна з течій модернізму); символізм у творчості різних митців тих чи інших періодів станов-

Якщо взяти візантійське мистецтво IV-VII ст., значною мірою і західноєвропейське, очевидно: на передній план виступає фактор загального, або ж символічного, що напряду суперечить смисловим засадам головного принципу романтичної форми. Проте якщо трактувати культуру як живий суспільний організм – а саме так у даній статті розглядаються Європейська і Візантійська культури, – тоді все стає на свої місця. Набувають значимості процесуальне буття і структуральний чинник. Відтак, стають актуальними періоди становлення культури, перший з яких, незалежно від образно-типологічної основи, завжди зумовлений принципом загальності: «... На початку кожної культури існує архаїчний стиль, якому не лише за відношенням до ранньоелліністичного мистецтва, але й загалом можна дати назву геометричного. *Є щось загальне...*» (курсив автора статті) [21, с. 207].

Звідси виходить, що образний тип Візантійської культури формується у полі символічних ознак романтичної форми, тобто тих ознак, які знаходяться ближче до загального даної форми і виражають її загальний смисл¹⁷.

Таким чином, провідна інтенція, яка виражає образний тип Візантійської культури і зберігає себе впродовж її становлення, співвідноситься з романтичною рефлексією в її початковій – символічно-смисловій даності, а **образний тип Візантійської культури визначається як романтично-смисловий, або ж загально – романтичний.**

Вихідний імпульс Європейської культури також міститься у площині романтичної форми. Проте її культурно-художні явища зумовлені іншим ракурсом рефлексії, ніж культурно-художні явища Візантійської.

лення Європейської культури; символізм в античному мистецтві тощо.

¹⁷ В метаісторичній концепції Ґ. Гегеля поняття «символічний» співвідноситься із символічною формою мистецтва, водночас воно визначає і перший щабель становлення ідеї [5, с. 79-82]. В останньому випадку маємо узагальнену та абстраговану форму визначення процесуального буття будь-якого явища. Як зазначалося вище (текст виноска 2), у моїх працях поняття «символічний» зумовлює перший період становлення Європейської культури: символічний (Середньовіччя, Відродження, V-XVI ст.); класичний (Просвітництво, XVII-XVIII ст.); романтичний (XIX ст.); інтенціональний (XX – ? ст.) періоди [15, с. 260-278].

У даному разі слід мати на увазі закономірності формування нового явища, яке завжди спирається на смислове поле попереднього (явища), у площині чого відбирає для свого розвитку якусь основу. Навіть тоді, коли нове явище заперечує попереднє, воно має апелювати до нього, відтак попередня ознака включається до смислової конфігурації нового формування¹⁸. Метаісторична теорія форм мистецтва Г. Гегеля виходить з аналогічного: кожна нова форма включена в діалог з попередньою. Водночас, слід передбачати можливість спресованого розвитку, якісний стрибок, чи еліптичні випадки, коли певні шаблі становлення опускаються, або здійснюються в стислі терміни.

Те саме можна сказати про Європейську культуру, яка за основу буття обирає інтенціональне сканування. У період «першого відсторонення» її становлення багато в чому споріднено з Візантійською культурою, хоча в той же час позначено посиленою рефлексією, посиленням *passio* та раціоналізмом. Звідси романтична рефлексія наповнюється іншим змістом: передбачається не стільки духовний аналіз попередньо створених смислів, пошук глибинних початків, що має місце та що здебільшого притаманно Візантійській культурі, скільки *подвійна інтенція*, зміст якої можна визначити як свого роду дослідження попереднього в контексті постійно актуалізованого методу деконструкції, що згодом переростає в деструкцію і гіпертрофованого плану культурну рефлексію. Ця подвійна інтенція стає більш очевидною і зрозумілою в період «другого відсторонення» (XIV-XVI) та наступні століття, коли Європейська культура формує так би мовити дубль однієї й тієї ж позиції – повторне відсторонення. Саме в цей період і відбуваються кардинальні зміни в її бутті (в даному разі можна говорити про якісний стрибок, еліпсис, про моделювання нової образної основи тощо). У XVII–XX ст. культурно-художній розвиток вже напругу виходить з принципу пошуку новизни й ефекту від враження щодо створеного художнього образу, які своєю чергою формують новий, значною мірою деструктивний, ракурс спо-

стереження відомих попередньому культурному буттю явищ, що загалом і виступає інтенціональною формою дослідження.

Беручи до уваги головний принцип романтичної форми та принцип інтенціонального сканування, **образний тип Європейської культури визначається як інтенціонально-смиловий чи інтенціонально-романтичний, загально – інтенціональний.**

До визначених образних типів Візантійської та Європейської культур необхідно додати наступне. Обидві форми передбачають відмежування від попереднього культурного становлення і спрямування розвитку супроти нього. Відмінності ж зумовлені *ракурсом* рефлексій кожної з них. Зміст романтичної форми всебічно визначений Г. Гегелем, про що йшлося вище. Щодо головного принципу інтенціональної форми відзначу фундаментальні ознаки. Інтенціональна форма 1) співвідносна і виражає фазу підсумку процесуального буття культури; 2) вона аналізує й досліджує попереднє з метою кінцевого досягнення процесу формування та, що не менш важливо і на що неспроможна романтична форма, проекції розвитку можливого майбутнього явища (культури).

У моїй статті «Інтенціональний стиль як художній феномен заключного періоду становлення Європейської культури» [16] обґрунтовано точку зору, згідно якої зміст буття музичної культури XX – початку XXI ст. визначають сім базових принципів інтенціоналізму та відповідні їм інтенціонально-конотативні смисли: екстенсії, інтро-ретро-спекції та компіляції, периферійності, феноменологізму, індетермінізму, абдукції, прогностики. Слід передбачати, що ці принципи, звичайно ж з урахуванням особливостей їх прояву у певні періоди становлення Європейської культури, в цілому характерні для її образного типу. І оскільки остання виражає проективні моменти в бутті світової культури, ці ж принципи зберігатимуть актуальність упродовж наступних десятиліть і століть. Змінити ситуацію може обставина, коли в просторі світової культури виникне потужний і якісно новий імпульс, який згенерує початок Нової Культури, відтак – Нового (Музичного) Мистецтва.

Яку перспективу для мистецтвознавства і культурології відкривають визначені та акцентовані у даній статті моменти?

¹⁸ Візантійська і Європейська культури за основу свого буття обирають образно-змістовий базис Античної культури, водночас кожною з них він був по-різному «прочитаний», що вже передбачає образно-типологічне розрізнення цих культур.

Насамперед слід зазначити, що в сучасній вітчизняній і зарубіжній науці дослідження культурних і мистецьких явищ Візантійської та Європейської культур здійснюються поза визначеними у даній статті моментами. Натомість співвіднесеність цих культур з романтично-смісловим (загально – романтичним) та інтенціонально-смісловим / інтенціонально-романтичним (загально – інтенціональним) образними типами, актуалізація питання закономірностей процесуального буття культур і метакультурного періоду з кристалізацією чотирьох періодів (щаблів) становлення, хронотопу Візантійської і Європейської культур, що значною мірою зумовлює їх образні типи, дають можливість здійснювати всебічний аналіз культур.

Стає можливим безпосередній аналіз, пояснення причин і особливостей розвитку тих чи інших культурно-художніх явищ у контексті

образного типу культури, періодів становлення культури й метакультури. Стає можливим і трансляція визначених моментів до площини аналізу національних культур. Зокрема, Української культури, яка є складовою Європейської (культури) та яка в ту чи іншу епохи виражала відповідний зміст її процесуального буття. У даному разі можуть виявитися несподівані моменти, якщо зіставити культурно-художній розвиток Української культури IX-XV ст. з образним типом Візантійської, періодами її розвитку, з такими ж періодами становлення Європейської культури XVI – початку XXI ст. та, звісно ж, процесуальним буттям 5000-літнього метаперіоду.

Загалом же визначені й акцентовані у даній статті моменти виводять мистецтвознавчу й культурологічну думку на набагато вищий рівень узагальнення та онтології.

Список використаних джерел / References

1. Blavatskaja, E. P. (1994). *Teosofskij slovar'* [Theosophical dictionary]. Moscow: Zolotoj Vek (in Russian)
[Блаватская, Е. П. (1994). *Теософский словарь*. Москва: Золотой Век].
2. Bychkov, V. V. (1984). Formirovanie osnovnyh principov vizantijskoj jestetiki. V Z. V. Udal'cova (Ed.), *Kul'tura Vizantii: IV – pervaja polovina VII vv.* (p. 504–545). Moskva: Nauka (in Russian)
[Бычков, В. В. (1984). Формирование основных принципов византийской эстетики. В З. В. Удальцова (Ред.), *Культура Византии: IV – первая половина VII вв.* (с. 504–545). Москва: Наука].
3. Bychkov, V. V. (1987). Vizantija [Byzantium]. In M. F. Ovsjannikov (Ed.), *Istorija jesteticheskoy mysli* (Vol. 1, p. 328–370). Moscow: Iskusstvo (in Russian)
[Бычков, В. В. (1987). Византия. В М. Ф. Овсянников (Ред.), *История эстетической мысли* (Том 1, с. 328–370). Москва: Искусство].
4. Bychkov, V. V. (1991). *Malaja istorija vizantijskoj jestetiki* [Small history of the Byzantine aesthetics]. Kiev: Put' k istine (in Russian)
[Бычков, В. В. (1991). *Малая история византийской эстетики*. Киев: Путь к истине].
5. Gegel', G. V. F. (1968). *Jestetika* [Esthetics] (vol. 1). Moscow: Iskusstvo (in Russian)
[Гегель, Г. В. Ф. (1968). *Эстетика* (Том 1). Москва: Искусство].
6. Gegel', G. V. F. (1969). *Jestetika* [Esthetics] (vol. 2). Moscow: Iskusstvo (in Russian)
[Гегель, Г. В. Ф. (1969). *Эстетика* (Том 2). Москва: Искусство].
7. Gegel', G. V. F. (1971). *Jestetika* [Esthetics] (vol. 3). Moscow: Iskusstvo (in Russian)
[Гегель, Г. В. Ф. (1971). *Эстетика* (Том 3). Москва: Искусство].
8. Guillou, A. (2005). *La civilisation Byzantine*. Ekaterinburg: U-Faktorija (in Russian)
[Гийу, А. (2005). *Византийская цивилизация*. Екатеринбург: У-Фактория].
9. Kazhdan, A. P. (2006). *Vizantijskaja kul'tura (X-XII)* [Byzantine culture (X-XII)] (2nd ed.). Saint-Peterburg: Aleteija (in Russian)
[Каждан, А. П. (2006). *Византийская культура (X-XII вв.)* (2-е изд.). Санкт-Петербург: Алетея].

10. Lao-Czy. (1996). *Dao Dje Czin. Kniga puti i dobrodeteli* [Tao Te Ching. The Book of Ways and Virtues]. Kiev: Amrita (in Russian)
[Лао-Цзы. (1996). *Дао Дэ Цзин. Книга пути и добродетели*. Киев: Амрита].
11. Litavrin, G. G. (1989). Osobennosti razvitija kul'tury Vizantii vo vtoroj polovine VII – XII v. In Z. V. Udal'cova, G. G. Litavrin (Eds.), *Kul'tura Vizantii: vtoraja polovina VII – XII vv.* (p. 617–635). Moscow: Nauka (in Russian)
[Литаврин, Г. Г. (1989). Особенности развития культуры Византии во второй половине VII – XII в. В З. В. Удадьцова, Г. Г. Литаврин (Ред.), *Культура Византии: вторая половина VII – XII вв.* (с. 617–635). Москва: Наука].
12. Litavrin, G. G. (1991). Osnovnye cherty kul'tury pozdnej Vizantii XIII – pervaja polovina XV v. [The main features of the culture of late Byzantium XIII - the first half of the 15th century.]. In G. G. Litavrin (Ed.), *Kul'tura Vizantii: XIII – pervaja polovina XV vv.* (p. 585–607). Moscow: Nauka (in Russian)
[Литаврин, Г. Г. (1991). Основные черты культуры поздней Византии XIII – первая половина XV в. В Г. Г. Литаврин (Ред.), *Культура Византии: XIII – первая половина XV вв.* (с. 585–607). Москва: Наука].
13. Neapolitanskij, S. M., & Matveev, S. A. (2006). *Sakral'naja numerologija. Tajnoe znanie velikih posvjashhennyh* [Sacral numerology. Secret knowledge of the great initiates]. Saint-Petersburg: Institut metafiziki (in Russian)
[Неаполитанский, С. М., & Матвеев, С. А. (2006). *Сакральная нумерология. Тайное знание великих посвященных*. Санкт-Петербург: Институт метафизики].
14. Opanasiuk, O. P. (2004). *Khudozhnii obraz: strukturna fenomenolohiia i typolohiia form* [Artistic image: structural phenomenology and typology forms]. Drohobych: Kolo (in Ukrainian)
[Опанасюк, О. П. (2004). *Художній образ: структурна феноменологія і типологія форм*. Дрогобич: Коло].
15. Opanasiuk, O. P. (2013). *Intentsionalnist u prostori kultury: mystetstvoznavchyi, kulturolohichni ta filosofskiy aspekty* [Intentionality in the area of culture, of art, cultural and philosophical aspects]. Lviv: Liha-pres (in Ukrainian)
[Опанасюк, О. П. (2013). *Інтенціональність у просторі культури: мистецтвознавчий, культурологічний та філософський аспекти*. Львів: Ліга-прес].
16. Opanasiuk, O. P. (2015). *Intentsionalnyi styl yak khudozhnii fenomen zakliuchnoho periodu stanovlennia Yevropeiskoi kultury* [Intentional Style as an Artistic Phenomenon of the Final Period of Formation of European Culture]. *Mystetstvoznavchi zapysky*, 27, 217–228 (in Ukrainian)
[Опанасюк, О. П. (2015). Інтенціональний стиль як художній феномен заключного періоду становлення Європейської культури. *Мистецтвознавчі записки*, 27, 217–228].
17. Opanasiuk, O. P. (2017). Metaісторичні підвалини періодизації історії світової музичної культури [Meta-historical Foundations of the Periodization of the World Musical Culture History]. *Path of Science*, 3(2), 2.16–2.30. doi: [10.22178/pos.19-7](https://doi.org/10.22178/pos.19-7) (in Ukrainian)
[Опанасюк, О. П. (2017). Метаісторичні підвалини періодизації історії світової музичної культури. *Path of Science*, 3(2), 2.16–2.30. doi: [10.22178/pos.19-7](https://doi.org/10.22178/pos.19-7)].
18. Poberezhnaja, G. I. (1997). Istorija muzyki v razreze sakral'noj numerologii [The history of music in the context of sacred numerology]. In O. Zin'kevich, & V. Sivohip (Eds.), *Muzychno-istorychni kontseptsii u mynulomu i suchasnosti* (pp. 37–48). L'viv: Spolom (in Russian)
[Побережная, Г. И. (1997). История музыки в разрезе сакральной нумерологии. В О. Зінькевич, В. Сивохіп (Ред.), *Музично-історичні концепції у минулому і сучасності* (с. 37–48). Львів: Сполом].
19. Radcig, S. I. (1982). *Istorija drevnegrecheskoj literatury* [The history of ancient Greek literature]. Moscow: Vysshaja shkola (in Russian)
[Радциг, С. И. (1982). *История древнегреческой литературы*. Москва: Высшая школа].

20. Shestakov, V. P. (2012). *Istorija jesteticheskikh uchenij* [History of aesthetic teachings] (2nd ed.). Moscow: LIBROKOM (in Russian)
[Шестаков, В. П. (2012). *История эстетических учений* (2-е изд.). Москва: ЛИБРОКОМ].
21. Shpengler, O. (1998). *Zakat Evropy. Ocherki morfologii mirovoj istorii* [The Decline of the West] (vol. 1). Moscow: Mysl' (in Russian)
[Шпенглер, О. (1998). *Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории* (Том 1). Москва: МЫСЛЬ].
22. Skot, Ioan Duns. (2001). *Izbrannoe* [Selected papers]. Moscow: Izdatel'stvo Franciskancev (in Russian)
[Скот, Иоан Дунс. (2001). *Избранное*. Москва : Издательство Францисканцев].
23. Udal'cova, Z. V. (1984). Osnovnye napravlenija razvitija vizantijskoj kul'tury IV – pervoj poloviny VII v. [The main directions of the development of Byzantine culture of the IV - the first half of the VII century.]. In Z. V. Udal'cova (Ed.), *Kul'tura Vizantii: IV – pervaja polovina VII vv.* (p. 668–684). Moscow: Nauka (in Russian)
[Удальцова, З. В. (1984). Основные направления развития византийской культуры IV – первой половины VII в. В. З. В. Удальцова (ред.), *Культура Византии: IV – первая половина VII вв.* (с. 668–684). Москва: Наука].
24. Udal'cova, Z. V. (1988). *Vizantijskaja kul'tura* [Byzantine culture]. Moscow: Nauka.
[Удальцова, З. В. (1988). *Византийская культура*. Москва: Наука].

